

ОБРАЗ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ТА АВГУСТИНА ВОЛОШИНА НА СТОРІНКАХ СУЧАСНИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ І ЗАГАЛЬНИХ НАРАТИВІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПИ

Володимир Фенич

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, ДВНЗ «Ужгородський національний університет». м. Ужгород
E-mail: volodymyr.fenych@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0003-8511>

Карпатська Україна та о. Августин Волошин є найбільш глорифікованою темою з загальної історії сучасного Закарпаття в українській історичній дидактиці (шкільних підручниках) та академічній історичній україністиці (синтезних наративах вчених-істориків). В даному дослідженні акцентовано на тому, яким чином тема «Карпатська Україна та о. А. Волошин», як цілісний образ, висвітлена на сторінках загальних наративів з історії України та Європи. З вересня 1919 до березня 1939 р. «земля з багатьма іменами» еволюціонувала в складі найдемократичнішої держави міжвоєнної Європи – Чехословаччини – від Директорії й губернії Підкарпатська Русь (1919–1928) та Підкарпаторуська земля (1928–1938) до автономної провінції Підкарпатської Русі (1938–1939) та незалежної держави Карпатської України (15–18 березня 1939 р.). Основний зміст дослідження становить аналіз образу / теми Карпатської України й постаті о. А. Волошина на сторінках сучасних шкільних підручників з історії України та Всесвітньої історії авторства О. Гісема та О. Мартинюка за 10-й клас, а також у загальних наративах з історії України і Європи авторства таких академічних істориків як Дж. Ротшильд, О. Субтельний, П. Вандич, А. Капелер, С. Віднянський, П.-Р. Магочій, Н. Дейвіс, Е. Вілсон, С. Єкельчик, С. Плохій, Я. Грицак. Дискусійним у цій темі продовжує залишатися питання методологічного консенсусу: як поєднати образ Карпатської України та постаті А. Волошина, що впливає безпосередньо з офіційних документальних першоджерел з глорифікованим, націоналістичним образом, що сформувався під тиском різних комеморативних практик держави та громадянського суспільства в Україні після 1991 р. і існує у вітчизняній історичній науці як ідеологічний штамп та історіографічний стереотип.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, отець Августин Волошин, Карпатська Україна, шкільні підручники з історії, історичні наративи, Закарпаття, Україна, Центральна Європа.

«Слід більш критично оцінювати події, пов'язані з історією Карпатської України, не перебільшувати кількості жертв, не приховувати помилок й недоліків, не продовжувати тривалості спротиву, не приписувати заслуг тим, які їх не мали»

Микола Бандусяк (1909 – 2002) –

голова відділу опіки над утікачами

з окупованої Угорщиною території (листопад 1938 р.),

контролер політичної партії «Українське національне об'єднання» (січень-березень 1939 р.), активний

учасник розбудови

Підкарпатської Русі в Карпатську Україну

Постановка питання. Рік, що минає, став ювілейним принаймні для двох подій: 85 років тому на більшій території сучасного Закарпаття в Хусті було проголошено незалежну державу Карпатську Україну, а 150 років тому народився перший і останній президент цієї самостійної країни о. Августин Волошин. У зв'язку з цими знаковими датами в історії Закарпаття та України, як лектор-викладач у магістрів-істориків таких навчальних дисциплін як «Історична освіта: світовий та український досвід» (в умовах російсько-української війни вилучений з Освітньої програми гарантом) та «Старі і нові образи в сучасних шкільних підручниках та академічних дискурсах з історії України і світу» (третій рік поспіль обирається студентам із Каталогу дисциплін вільного вибору) вирішив підготувати матеріал про те як тема / образ

«Карпатська Україна і Августин Волошин» – найбільш сакральне місце пам'яті української історії підкарпатського краю – висвітлені на сторінках сучасного шкільного підручника з історії та загальних наративах з історії України і Європи.

Стан дослідження. У вітчизняній та зарубіжній історичній україністиці годі зустріти більш висвітлену тему з історії землі з багатьма іменами [Фенич, 2022, с. 89–103], ніж тема «Карпатська Україна і Августин Волошин». Ці словосполучення однаковою мірою стосуються як дидактичної літератури – шкільних підручників з історії України та Всесвітньої історії (переконаний так залишиться і в інтегрованому курсі, який зараз пропонується під назвою «Історія: Україна і світ»), так і в академічних наративах з історії України вітчизняних чи зарубіжних україністів. При цьому

мало хто бере до уваги той факт, що якби не загальноєвропейська політична криза, викликана Мюнхенською змовою Великої Британії та Франції з нацистською Німеччиною 29–30 вересня 1938 р., світ ніколи б не знав ані про такий феномен державності в Центральній Європі як Карпатська Україна, ані тим більше про кількамісячного прем'єр-міністра чехословацької автономної провінції та кількадечного президента незалежної держави Карпатська Україна А. Волошина.

2007-го р. на сторінках авторитетного міжнародного історичного часопису «Україна модерна» вихованець Історичного факультету Ужгородського національного університету Ернест Гейдел залишив суворий висновок про стан української історіографії Закарпаття та її невтішні перспективи: «...*Закарпаття посідає маргінальне місце у проблематиці загальноукраїнської історіографії. Його історія, як і історія Криму чи Буковини, в основному є сферою інтересів місцевих чи закордонних істориків. Закарпаття лише епізодично вириває в національному грант-нарративі (grand narrative) української історіографії, як колись Україна в грант-нарративі російському – лише щоб потвердити віковичне прагнення до возз'єднання. Це слабке зацікавлення цілком зрозуміле – тематика малореспектабельна, а потрібна для її опанування фахова підготовка за складністю для істориків в Україні поступається хіба що сходовознавству. У результаті українська історіографія Закарпаття зводиться, по суті, до закарпатського краєзнавства, не виблискуючи ні оригінальності тематики, ні поліфонією методологій та інтерпретацій*» [Гейдел, 2007, с. 215].

У вердикті молодого історика, який з того часу сам, правда, нічого не зробив для того аби хоч трохи реабілітувати «маргінальне місце у проблематиці загальноукраїнської історіографії», пощастило хіба що одному Закарпаттю: земля з багатьма іменами, лише одним з яких є «Закарпаття», невинна в тому, що «фахова підготовка» українських істориків не дозволяє опанувати її минулим. Звісно існує достатньо винятків, але Е. Гейдел про них «знає» так само, як у свій час «знав» про історіографію угорських русинів Михайло Грушевський. Найвидатніший український історик розпочав свій двосторінковий огляд історичної літератури Угорської Русі в кінці другого тому своєї «Історії України-Руси XI – XIII вік» (Львів, 1905) із такого упередженого зауваження: «*Література історії Угорської Русі не бідна титулами, бідніша своєю вартістю*» [Грушевський, 1905, т. 2, с. 581].

М. Грушевський згадує праці тільки вісьмох авторів, а точніше лише працю одного о. Юрія Жатковича, від якого перераховує (з його ж коментарями викладеними в угорськомовній статті «Історія історіографії угорських руських», Будапешт, 1890) твори інших авторів (чомусь без їхніх імен), а працю Бідерманна (без згадки імені Герман-Ігнац) дослівно називає словами Жатковича: «*перша наукова праця, на жаль в історичній частині дуже уривкова*». Після такого «глибокого аналізу» М. Грушевський сміливо констатує: «*На сім спинилася та література*» [Грушевський, 1905, т. 2, с. 581]. Іншими словами, в розумінні найвідомішого українського історика,

історіографія Угорської Русі закінчилася у 1870-х рр., коли вийшов друком в Ужгороді тритомник о. І. Дулішковича.

Насправді до виходу у світ другого тому М. Грушевського «Історії України-Руси XI – XIII вік» (Львів, 1905) «*Література історії Угорської Русі*» була представлена авторами різного етнічного походження. Між карпатськими русинами в Угорщині та в Росії вийшли друком історичні та історіографічні нариси Йоаннікія Базиловича (1799 – 1805), Івана Орлая (1804), Юрія Венеліна (1820-ті), Олександра Дешка (1850), Олександра Духновича (1853 / 1914), Іоана Дулішковича (1874, 1875, 1877), Калмана Жатковича (1890, 1896)... Різні версії історії та історіографії угорських русинів опублікували десяток авторів, які не мали карпаторусинського походження. Це: Антал Дейчі (1797), Карой Мейсарош (1850), Ізмаїл Срезневський (1852), Йозеф Фідлер (1862), Герман-Ігнац Бідерманн (1862, 1867), Юліан Целевич (1868), Яків Головацький (1875, 1877), Григорій Де Воллан (1878), Василь Лукич / Володимир Левицький (1887), Іван Філевич (1894), Леонід Явдик (1894), Володимир Францев (1894/1901), Алексей Петров (1892 – 1906), Володимир Гнатюк (1895 – 1906), Степан Томашівський (1903 – 1905)... А ще в архівах Відня, Львова та Ужгорода залишалися чотири неоціненні рукописні нарративи з історії угорських русинів: словака Адама Франтішека Коллара (1749), русина Іоана Пастелія (1781), «Історія карпатських русинів» у п'яти томах русина Михайла Лучкая (1842 – 1843) та «Етнографічеській очеркь угор-русских» о. Юрія Жатковича (1896) [Див.: Перфецький, 1914, 51 с.; Перфецький, 2009, с. 69–114].

Жодної із праць цих авторів, окрім угорськомовної статті Ю.-К. Жатковича (1890), український історик не читав, але виніс їм смертельний вирок. М. Грушевський навіть не був знайомим із двома найбільшими працями з історії Угорської Русі самого о. Жатковича: це опублікований нарис про боротьбу Мукачівської єпархії з егерськими єпископами у XVII – XVIII ст. за своє усамостійнення (Будапешт, 1884) та згадуваний рукописний твір «Етнографічеській очеркь угор-русских» (1896). А тим часом саме Ю.-К. Жатковича у 1905 р. відомий український антрополог Федір Вовк назвав «...*найбільш ученим і найбільш компетентним в етнографічних справах священиком – Русиною у цілій Угорщині*» [Цит. за: Мазурок, 2007, с. 8].

Сто років по тому історик Е. Гейдел обрав той самий шлях. Однак за час між «вердиктом» М. Грушевського, винесеним «літературі історії Угорської Русі» у 1905 р., і «вердиктом» Е. Гейдела, винесеним «українській історіографії Закарпаття» у 2007 р., з'явилося достатньо загальних праць з «історії Закарпаття» написаних як українськими (до яких українська історіографія автоматично відносить і всіх карпаторусинських авторів, які ніколи не мали української ідентичності та не вважали себе етнічними українцями), так і не українськими авторами. Це нариси (наводжу їх із перевиданнями) Гядора Стрипського (Ужгород, 1907; Львів, 1914; Ужгород, 1924), Ореста Сабо (Будапешт, 1913 / Ужгород, 2011 / Пряшів, 2022), Ніколая Бахтіна (Петроград, 1915),

Фьодора Арістова (Москва, 1916), Антонія Годинки (Ужгород, 1909; Будапешт, 1923 / Ніредьгаза, 2000), Дмитра Дорошенка (Прага, 1919 / Ужгород, 1992), Карела Кадлеца (Прага, 1920), Їржі Крала (Прага / Ужгород, 1923), Карела Матоушека (Прага, 1924), Євгена Перфецького (Братіслава, 1924 / Прага, 1995), Іреня Кондратовича (Ужгород, 1924), Ніколая Бескида (Пряшів, 1920; Ужгород, 1928), Шандора Бонкала (Будапешт, 1920, 1940 / Базель-Будапешт, 1996), Василя Пачовського (Ужгород, 1921; Мюнхен, 1946), Дмитрія Вергуна (Прага, 1925), Алексея Петрова (Прага, 1930), Ціріла Коханія-Горалчука (Прага, 1931), Карло Магніно (Рим, 1933), Каміла Крофта (Прага, 1934 / Лондон, 1935), Рене Мартела (Париж, 1935), Олександра Мицюка (Ужгород, 1936; Прага, 1938), Джона Мушшета (Париж, 1938), Алдо Дамі (Женева, 1944), Андрія Галаги (Кошіце, 1947), Юрія Боржави / о. Севастіяна Сабола (Філадельфія, 1956), Йожефа Перенї (Будапешт, 1957), Івана Коломійця (Томськ, 1953, 1959, 1961–1962), Людовіта Гараксима (Братіслава, 1961), Валтера Ганака (Мунгал, 1962), Івана Жегуца (Вісбаден, 1965), Петра Стерча (Торонто, 1965, Львів, 1994; Нью-Йорк, 1971), Марії Маєр (Будапешт, 1977), Павла-Роберта Магочія (Кембрідж-Гарвард, 1978 / Ужгород, 1994 / Ужгород, 2021), Вікентія Шандора (Нью-Йорк, 1992), Іштвана Удварі (Ніредьгаза, 1992 – 1994), Олекси Мишанича (Ужгород, 1993), «Нариси історії Закарпаття» у трьох томах колективу ужгородських авторів (Ужгород, 1993, 1995, 2003), Петера Шворца (Пряшів, 1996, 2003), Івана Попа (Ужгород, 1996; Прага, 2005), Степана Папа у трьох томах (Івано-Франківськ, 2001 – 2003), Андраша Ш. Бенедика (Ужгород, 2001), Петера Мошні (Братіслава, 2001), Дмитра Попа (Ужгород, 2005), Йожефа Ботліка (Будапешт, 1997, 2000, 2005), «Енциклопедії історії і культури русинів» П.-Р. Магочія та І. Попа (Торонто-Буфало-Лондон, 2005), Андрія Пушкаша (Москва, 2006)...

Для того аби досягнути «історію Закарпаття» насправду потрібна не лише належна фахова підготовка історика-карпатознавця зі знанням латинської (різних її регіоналізмів), угорської, руської (різних її варіацій) і чеської мов, але й чесна, аполітична інтерпретація фактів та подій, як закликав це робити римський історик Публій Корнелій Тацит у вступі до своїх «Анналів» – «*Sine ira et studio*» – «без гніву і пристрасті» / «без гніву і упередження».

Не так давно (2015) доволі популярне і впізнаване обласне інтернет-видання «Прозак. інфо» опублікувало п'ять моїх наративів присвячених аналізу місця (форми та змісту) Закарпаття на сторінках шкільних підручників з історії України від 7-го до 11-го класу, правда, під власними, не дуже вдалимими, як на мене, редакційними назвами [Фенич, 2015, Чому в шкільних підручниках; Фенич, 2015, Чому Закарпаття – «країна ведмедів»; Фенич, 2015, Чому Закарпаття не прагнуло; Фенич, 2015, Чому про «національне відродження»; Фенич, 2015, Яким є Закарпаття]. З того часу, наслідуючи заявити, ані фактологічно, ані інтерпретаційно вітчизняна історична дидактика не запропонувала учням «Нової української школи» (НУШ) нової якості у висвітленні теми «Карпатська Україна і Августин Волошин», –

найбільшого українського місця пам'яті в тисячолітній історії землі та народів з багатьма іменами. Інші сюжети «української історії Закарпаття» виглядають ще гірше.

Мета і завдання публікації. Виходячи із вище зазначеного, на підставі шкільної (дидактичної) та загальної наративної історії України і Європи, в даній публікації спробуємо ознайомитися зі станом висвітлення образу Карпатської України та постаті А. Волошина в сучасних шкільних підручниках з історії України та Всесвітньої історії, а також в найбільш популярних і впливових сучасних історичних наративах з історії України та Європи.

Виклад основного матеріалу. Шкільні підручники з історії. Почнемо виклад матеріалу із короткого аналізу дидактичної літератури, яка, за своїм призначенням, покликана навчати та виховувати, тобто втілювати в життя давній вислів Марка Туллія Цицерона «*Historia est magistra vitae*» – «Історія наставниця життя». Для прикладу візьмемо провідний шкільний підручник з історії України за 10 клас авторства Олександра Гісема та Олександра Мартинюка за 2019 рік. Вчені-педагоги вчать українського старшокласника на другому десятилітті ХХІ ст., що станом на 1919 р. «95% населення Підкарпатської Русі було неграмотним»; «на посаду першого губернатора Підкарпатської Русі президент ЧСР Т. Масарик запросив молодого адвоката, вихідця з України, але громадянина США Григорія Жатковича, сформувавши адміністрацію із чехів», який «16 жовтня 1921 р. залишив свою посаду» [Гісем, Мартинюк, 2019, с. 173].

Неграмотних на території Підкарпатської Русі, що опинилася з вересня 1919 р. в складі Чехословацької Республіки, дійсно було багато, але на підставі яких статистичних фактів афільовані з МОН українські дидакти пишуть про 95% «неграмотного населення Підкарпатської Русі», не зрозуміло. Згідно з останнім переписом населення, проведеним до того часу у 1910 р., в чотирьох комітатах майбутньої Підкарпатської Русі не вмлі читати та писати 79% жителів [Magyar statisztikai, 1916, vol. 61, sz. 5, old. 586–589]. Під кінець 1919 р. в краї діяло 475 початкових шкіл (249 – церковнопарафіяльних, 211 – державних і 16 – належали сільським общинам), з яких 321 – з «руською» (русинською, українською, російською) мовою навчання, 83 – угорською, 22 – чеською, 7 – німецькою, 4 – румунською і 22 школи зі змішаними мовами навчання [Магочій, 2021, с. 278–279; Нариси, т. II, с. 353]. Не думаю, що при такій кількості початкових шкіл рівень неграмотності впав за десять років (з 1910 до 1919-го) з 79% до 95%!

По-друге, Григорій Жаткович, голова Директорії та перший губернатор Підкарпатської Русі, народився 1896 р. в с. Голубине комітату Берег Угорського королівства Австро-Угорської монархії (до недавня це був Свалявський, а тепер Мукачівський р-н Закарпатської області, котра була утворена 22 січня 1946 р.), тож «вихідцем з України», як про це пишуть українські автори провідного шкільного підручника, ніколи не був! З посади губернатора Г. Жаткович подав заяву про демісію ще 16 березня 1921 р., яку повторив 10 квітня, після чого через тиждень її

підписав президент Томаш Гаррік Масарик [Expose Dr. Žatkoviča, 1921, s. 36; Магочій, Чловек, 2020, с. 225–226]. Отже, не 16 жовтня 1921 р., як пишуть О. Гісем та О. Мартинюк, Григорій Жаткович *«залишив свою посаду»*, а на пів року раніше! Ба більше: після трагічної смерті 2,5-річної доньки Григорія і Леони Жатковичів – Джоани (померла 21 червня на скарлатину), подружжя після 24 липня 1921 р. назавжди виїхало з Ужгорода [Магочій, 2020, с. 226].

В 1937 р. за губернатора Підкарпатської Русі Костянтина Грабаря, пишуть автори підручника О. Гісем та О. Мартинюк, *«почалося розширення автономії Карпатської України»*: було створено губернську раду, яка отримала деякі повноваження восени 1938 р. під час реорганізації ЧСР на федеративну державу. Національно-політичні настрої населення краю представляли від 14 до понад 30 політичних партій, які належали до двох історичних течій – русинства на чолі з Андрієм Бродієм та народовства на чолі з А. Волошином, які обоє виступали за автономію краю, хоч значна частина населення на виборах до чехословацького парламенту підтримувала комуністів (1924 р. – 30%, 1929 р. – 15%, 1935 р. – 26%) [Гісем, Мартинюк, 2019, с. 173–176]. Це правда, тільки забули автори шкільного підручника додати матеріал ще про третю впливову історичну течію – русофільство, очолювану до 1934 р. о. Євменій Сабовим, а після – о. Стефаном Фенциком, теж великими автономістами краю, про що написано всюди, де тільки йдеться про історію Підкарпатської Русі (Закарпаття) міжвоєнного періоду [Пор.: Магочій, 2021, с. 349–359, 539–540].

Наступні події на Закарпатті автори підручника доречно викладають в контексті реалізації німецького плану вермахта «Грюн» (затв. 30 травня 1938 р.) по розчленуванню Чехословаччини та наслідків Мюнхенської угоди (29–30 вересня 1938 р.), після якої *«ЧСР під тиском Німеччини перетворилася на федеративну державу чехів, словаків і русинів»*. Перший автономний уряд лідера русинства прем'єра А. Бродія (ств. 11 жовтня 1938 р.), замінив 26 жовтня 1938 р. лідер народовців прем'єр А. Волошин. 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент *«затвердив автономію Карпатської України (насправді Підкарпатської Русі – авт.) і автономію Словаччини»*. Відтепер *«державотворчі процеси в краї розгорнулися згідно з теорією інтегрального націоналізму. Так, у краї було заборонено діяльність усіх політичних партій, крім Українського національного об'єднання (УНО). Усіх незгодних було ізольовано»*, щоправда, куди, – автори не згадують. Місцем *«ізоляції незгодних»* був концентраційний табір «Думен» біля Рахова. *«У січні 1939 р. відбулися вибори до сейму»* з результатом 92,4% виборців за УНО (насправді вибори відбулися 12 лютого 1939 р., а така велика довіра до УНО пояснюється відсутністю інших політичних партій у виборчому бюлетені – авт.). Щойно після того, як 14 березня 1939 р. німці зайшли до Праги, Словаччина проголосила незалежність, а 40 тис. угорська армія вторглася на територію Підкарпатської Русі, 15 березня 1939 р. в приміщенні гімназії м. Хуста сойм КУ проголосив її незалежність, після чого обраний на ньому президент

А. Волошин звернувся до Німеччини прийняти Карпатську Україну під свій протекторат, але отримав відмову і пораду не чинити опір угорцям. Окрім угорської окупації краю 18 березня 1939 р., пишуть О. Гісем і О. Мартинюк, *«поразку Карпатської України зумовила її міжнародна ізоляція. Її не підтримали Англія та Франція»*. В результаті *«Карпатська Україна проіснувала лише кілька днів, але мала важливе історичне значення»* [Гісем, Мартинюк, 2019, Історія України, с. 176–179].

Отже, висвітлення теми Карпатської України та постаті А. Волошина в шкільному підручнику з історії України за 10-й клас, попри чисельні, грубі помилки в наведенні історичних фактів та їх інтерпретації, загалом є достатнім для розуміння контексту подій, хоч і незадовільним щодо якісного висвітлення їхнього образу.

У підручнику з Всесвітньої історії за 10-й клас тих самих авторів, котрий так само є «рівнем стандарту закладу загальної середньої освіти», визначеним і рекомендованим МОН, про Карпатську Україну і А. Волошина згадано в контексті післямюнхенської кризи в Європі. Точно так як Німеччині, за потуранням Великої Британії і Франції, було передано Судети, а Польщі – Тешинську Сілезію, Угорщина за рішенням І Віденського арбітражу дістала від ЧСР частину Словаччини і Карпатської України (насправді Підкарпатської Русі, правда які саме території, автори не пишуть – авт.). Загалом Чехословаччина втратила 1/3 своєї території з населенням 5 млн. осіб, а також прикордонні укріплення та 40 % промисловості. Її було перетворено на Чехо-Словацьку федеративну республіку (ЧСФР), вона опинилася в залежності від Німеччини. Далі в підручнику акцентовано увагу на тому, що 14 березня 1939 р. Словаччина стала незалежною державою, а уряд очолив Йозеф Тісо. 15 березня 1939 р. було проголошено незалежність Карпатської України на чолі з А. Волошином, але вона одразу зазнала агресії з боку Угорщини. Того самого дня президент ЧСР Еміль Гаха підписав акт про ліквідацію республіки, і на територію країни увійшли німецькі війська. Чехію та Моравію було оголошено протекторатом Німеччини [Гісем, Мартинюк, 2019, Всесвітня історія]. І це все, що може прочитати учень української школи з підручника О. Гісема і О. Мартинюка про події на ПР, які розв'язували Гітлерові руки розпочати Другу світову війну.

Для порівняння: у підручнику з Всесвітньої історії за 10 клас 2004 р. колективу авторів із п'яти істориків у § 25 (автор Сухий О. М.) писалося, що *«11 жовтня 1938 р. українці створили перший автономний уряд Підкарпатської Русі на чолі з А. Бродієм. 25 жовтня 1938 р. його головою став А. Волошин. 14 березня 1939 р. Закарпатська Україна проголосила свою незалежність»*. Насправді русини, а не українці, 26, а не 25 жовтня, 15, а не 14 березня, і Карпатська, а не Закарпатська Україна. Грубі помилки, допущені університетським професором відповідного параграфу в елементарних датах і назвах краю, що з 22 січня 1946 р. стане частиною радянської України, множаться недотриманням історичної хронології. Спочатку учням розповідається, що 15–18 березня 1939 р., *«коли німецькі війська загарбали чеські землі, угорська армія*

окупувала Закарпаття» (що також не вірно: вона окупувала з дозволу Гітлера підкарпаторуську або карпатоукраїнську автономну частину Ч-СФР – авт.), після чого автор пише, що за рішенням Віденського арбітражу (без дати – 2.11.1938 р.) «від Закарпаття на користь Угорщини було відрізано 1523 кв. км. (12,1%) її території з населенням 173 233 чол., у тому числі міста Берегове та Ужгород» [Рожик, Ерстенюк, Пасічник, Сухий, Федик, 2004, с. 176] (не від Закарпаття, а від Підкарпатської Русі, і чомусь без згадки про друге велике місто краю – Мукачєво – авт.).

Одним словом, шкільні підручники з історії України та Всесвітньої історії за 10 клас авторства Олександра Гісема та Олександра Мартинюка, що суть «рівнем державного стандарту для закладу загальної середньої освіти», рекомендованого МОН і профінансованого Урядом України, у висвітленні найбільшого місця пам'яті української історії на Закарпатті – теми Карпатської України та Героя України о. А. Волошина, – переповнені грубими помилками в елементарному – назвах, датах, фактах, інтерпретаціях очевидного тощо. Образ інших «закарпатських сюжетів-вставок» в шкільному підручнику з історії є ще гіршим, хоч куди вже...

Загальні нарративи з історії України і Європи. Тим часом в академічній історичній україністиці, на сторінках загальних нарративів з України та Центральної Європи, образ політика-священника А. Волошина і політичний образ Карпатської України не виглядає таким однобоким і неправдивим. При чому ця неоднозначність характерна не лише для закордонних істориків (угорських, чеських, словацьких, польських, німецьких, британських, американських, російських), але й для своїх українських авторів. Запропонований читачам текст, спиратиметься на аналізі та оцінці не загальних нарративів з «історії Закарпаття» [Магочій, Формування, 1994, с. 142–148; Нариси історії Закарпаття, 1995, т. II: 1918–1945, с. 274–348; Поп Д., 2005, с. 187–209; Поп, 2005, Dějiny, s. 357–393; Botlik, 2005, I, old. 244–388; Encyclopedia, 2005, р. 60–63; Пушкеш, 2006, с. 161–287; Закарпаття в етнополітичному, 2008, с. 285–305; Закарпаття 1919–2009 років, 2010, с. 107–126, 191–198; Енциклопедія, 2010, с. 321–325; Шевченко, 2011, с. 340–359; Поп І., 2012, с. 119–144; Поп Д., 2015, с. 160–167; Richlik, Richlik, 2016, s. 72–81; Поп, 2020, s. 168–196; Магочій, 2021, с. 385–406; Kárpátalja története, 2021, old. 449–466] та спеціальних праць, присвячених історії Підкарпатської Русі / Карпатської України, її кількомісячному прем'єру та кількадечному президенту А. Волошину, теми, що достатньо добре висвітлена в історичному карпатознавстві з різних точок зору [Штефан, 1954, 48 р.; Стерчо, 1965 / 1994, с. 42–223; Шандор, 1968, с. 319–339; Suško, 1973, с. 161–197; Лисяк-Рудницький, 1994, т. I, с. 451–470; Лемак, 1993, 73 с.; Злепко, 1994, с. 249–308; Švorc, 1996, s. 87–104; Shandor, 1997, 321 р.; Офіцинський, 1997, 244 с.; Вегеш, Богів, 1997, 136 с.; Вегеш, 1998, 380 с.; Вегеш, 2002, 407 с.; Вегеш, Токар, Басараб, 2008, 256 с.; Поп, 2008, с. 5–50; Васирина, 2009, 224 с.; Вегеш, 2009, 480 с.; Вегеш, Токар, 2009, 448 с.; Пагіря, 2010, 152 с.;

Домбровський, 2012, 392 с.; Jarneczki, Kolakowski, 2017, 379 s.; Офіцинський, 2020, 288 с.; Адамович, 2020, 240 с.; Ярнецькі, Колаковські, 2022, 384 с.; Botlik, 2022, old. 43–71; Švorc, 2023, 423 s.]. Ця частина публікації має на меті висвітлення теми Карпатської України і образу А. Волошина в загальних (синтезних) нарративах з історії України та Європи.

На відміну від спеціальних досліджень, загальні нарративи адресовані не стільки фахівцям-історикам, скільки т. зв. «пересічному масовому читачеві», котрий, в кращому випадку «щось десь чує» або «десь щось читав» про А. Волошина і Карпатську Україну із (здебільшого) української Вікіпедії чи яких-небудь нефахових інет-ресурсів і чат-блогів. Загальні описи (довідники, енциклопедії, науково-популярні праці) здебільшого орієнтовані на широку аудиторію, у зв'язку з чим, значно більше впливають на формування історичної освіти, самоосвіти та національної свідомості громадян України, сусідніх держав і різних діаспорних спільнот.

Під загальними нарративами з історії України та Європи розумітимемо праці всіх авторів незалежно від того, в якій національній (=ексклюзивістській) чи інтернаціональній (=інклюзивістській) парадигмі вони написані. Тут головним мірилом є публічна «упізнаваність» авторів, що мають високий індекс прочитання (та цитування) тими, хто цікавиться історією незалежно від того, з якою метою: пізнавальною, професійною чи ідеологічною. Звісно, мій вибір авторів загальних нарративів буде цілком суб'єктивним і це зрозуміло, адже від себе не втечеш: комусь до вподоби Тацит чи Геродот, а комусь – Лукіан із сирійської Самосати чи П'єр Бейль із нідерландського Роттердама (як, наприклад, мені).

Загальні нарративи з історії України. Серед загальних нарративів з історії України, які мали або мають сьогодні найбільший вплив на формування історичних знань, освіти та самоосвіти людей різних поколінь в Україні та за її межами, на мою думку, лідерські симпатії належать текстам Ореста Субтельного (1988), Андреаса Каппелера (1994), Ендрю Вілсона (2000), Сергія Єкельчика (2007), Павла-Роберта Магочія (1996, 2007, 2010, 2022), Сергія Плохія (2015) та Ярослава Грицака (1996, 2022).

Орієнтована для англосовного українського та неукраїнського читача на Заході (передусім у Північній Америці) книга професора історії та політології Йоркського університету в Торонто (з 1982 р.) **Ореста Субтельного** «Україна: історія» вперше побачила світ у видавництві Торонтського університету в Канаді 1988 р., після чого двічі видавалася в Україні (1991 і 1993) українською та російською мовами. Як зізнається сам автор у слові до українського видання 1991 р., він зосереджується на двох темах: 1) «це відсутність в українців власної держави» та 2) «модернізація українського суспільства» [Субтельний, 1993, с. 18].

В підрозділі «Українці в Чехословаччині», що входить до розділу «Західна Україна між війнами», О. Субтельний починає виклад подій з того, що, на відміну від інших західноукраїнських земель, «об'єднання Карпатської України з Чехословаччиною було добровільним». По тому як 11 жовтня 1938 р.

«Закарпаття отримало самоврядування», другий уряд А. Волошина «негайно приступив до перетворення Закарпаття, чи Карпато-України, як вона тоді офіційно називалася, на автономну українську державу» (тоді вона насправді називалася Підкарпатська Русь, а назва Карпатська Україна була введена самим хустьським урядом як паралельна до назви ПР лише 30 грудня 1938 р. – авт.). Після того як в лютому 1938 р. (повинно бути 1939 р. – авт.) на «виборах до регіонального парламенту українофіли отримали 86% усіх виборців» (насправді 92,4% – авт.), 15 березня 1939 р. «уряд Волошина символічно проголосив незалежну Республіку Карпато-України. А вже через кілька годин по тому він був змушений утекти за кордон». З вище наведеного матеріалу історик приходять до висновку: «Виникнення карпатоукраїнської автономії було чимось парадоксальним. Серед усіх західноукраїнських земель цей регіон був найменш розвинутим у соціально-економічному, культурному та політичному відношенні. Однак саме на цій території був досягнутий певний рівень самоврядування» [Субтельний, 1993, с. 549–553].

Правда, як могло так статися, що «найменш розвинутий» у всіх відношеннях регіон зумів досягнути найвищого рівня самоврядування у порівнянні з «найбільш розвинутими» Галичиною і Буковиною, канадський історик не пояснив. Відповідь на це питання шокує читачів ще більше, ніж її відсутність: країни-переможниці у Першій світовій війні (Франція, В. Британія, США) визнали «русинів на південь від Карпат» окремою національністю, а їхню територію – комітати Спіш, Шаріш, Земплін, Абауйвар, Унг, Берег, Угоча і Мараморощ під назвою Підкарпатська Русь – автономною частиною в складі ЧСР [Фенич, 2019, Як угорська «територія...»; Фенич, 2019, Потужна карпаторусинська...; Фенич, 2019, Як вирішили карпаторусинське...], тоді як українське питання (УНР+ЗУНР) не отримало ніякої міжнародної підтримки, у зв'язку з чим Національна революція в Києві та Львові у 1919–1921 рр. зазнала поразки [Грицак, 1996, № 1 (4), с. 124–131; Грицак, 1999, с. 254–269]. Не дивлячись на таку «дрібну непрямоїсність» на книзі О. Субтельного в 1990-х рр. формувало свої історичні погляди ціле покоління першої генерації нової незалежної України як держави, в тому числі й моє університетське та після-університетське покоління.

У 1994 р. в Мюнхені, на замовлення місцевого видавництва «Verlag C. H. Beck», з метою ознайомити західних європейців з історією новопосталої України та її народу, німецький історик Кельнського університету (1982–1998) **Андреас Каппелер**, який з 1984 р. читав лекції з історії України, написав «Малу історію України». Як зізнається він у Передмові до українського видання в червні 2007 р., під час навчання у Швейцарії у 1960-х рр. Україна була для нього практично невідомою. Друге німецьке видання книги А. Каппелера побачило світ у 2000 р., перекладена на французьку мову книжка вийшла друком у 1997 р., а у 2007 р. з'явилася друком українською мовою в київському видавництві «К.І.С.». Професор Віденського університету (з 1998 р. і до

тепер) та дійсний член Австрійської академії наук (з 2001 р.) в Передмові до книжки так пояснює своє бачення наративу: «На противагу майже всім іншим загальним викладам української історії, які належали українцям в Україні та за її межами, ця праця написана не українцем. І хоча я значною мірою дотримуюсь українського національного «гранд-наративу» («Großen Erzählung»), можливо «погляд із зовні» дозволить по-новому розставити деякі акценти та висвітлити окремі проблеми». Двома особливостями книжки А. Каппелера називає: «Я намагався інтегрувати в українську історію поляків, росіян, євреїв, німців та інші етнічні групи, котрі жили в Україні. Відмова від ексклюзивної концентрації на історії етнічних українців повинна посилити поняття політичної або громадянської державної нації, закріплене в Конституції України. Відмова від етнічної нації і поворот до багатоетнічної політичної нації, на мою думку, повинна стати засобом для подолання численних сучасних конфліктів і зміцнення молодій українській демократії» [Каппелер, 2007, с. 6–8].

У Вступі А. Каппелер пригадав, що першу наукову «Історію України і козаків» опублікував у 1796 р. в Галле виходець з Угорщини Йоганн Крістіян фон Енгель (*Geschichte der Ukraine und der Cossachen*), канадському історик Оресту Субтельному «ми завдячуємо найкращим загальним викладам української історії», а його власна ««Мала історія України» є першою спробою німецькомовного загального викладу, що вийшла з-під пера не українця» [Каппелер, 2007, с. 12, 14, 15].

«Українці в Румунії та Чехословаччині» розглядаються австрійським автором у 12-му розділі наративу під назвою «Українці за межами Радянського Союзу в період між світовими війнами» обсягом на одній сторінці, а Закарпаття заслужило від німецького історика два куці абзаци. «Більше можливостей для реалізації своїх потреб, аніж у Польщі та Румунії, мали приблизно 450 000 українців (чи русинів, як вони самі себе переважно називали) Чехо-Словаччини. Конституція ЧСР гарантувала автономію українців Закарпаття, яка, втім, здійснилася не повністю». На Закарпатті сформувалися три політичні угруповання, які протистояли одне одному: «традиційне русофільське, популістське українофільське та мадярофільське, що виступало за незалежну русинську націю», – пише історик. «Знищення Чехо-Словаччини націонал-соціалістичною Німеччиною призвело до проголошення автономії Закарпаття у жовтні 1938 року. Втім, попри українські надії на самостійність, Гітлер передав Закарпаття Угорщині. Хоча в березні 1939 року Закарпаття проголосило себе незалежною державою, однак невдовзі його окупували угорські війська» [Каппелер, 2007, с. 184–185].

І на цьому все, без жодної згадки про Підкарпатську Русь, Карпатську Україну, постать А. Волошина тощо. Ця інформація про найбільшу українську сторінку з історії Закарпаття в історії України від іноземного історика є доказом повного ігнорування найбільш глорифікованою українською темою Закарпаття. Образ історії України від дійсного члена Австрійської академії наук та іноземного члена НАН України

А. Каппелера видався далеко неповним, а головне не відповідним тим двом особливостям книжки, які у Передмові визначив її автор.

У 2000 р. відомий британський дослідник Лондонської школи славистичних та східно-європейських досліджень, а сьогодні професор українських студій Університетського коледжу Лондона **Ендрю Вілсон** на основі курсу з історії України та її сучасної політики, який він читає студентам, опублікував книгу під назвою «Українці: неочікувана нація». У 2004 р. в київському видавництві «К.І.С.» вийшов друком її український переклад під назвою «Українці: несподівана нація» [Вілсон, 2004, 552 с.].

Адресований спочатку англомовному, а відтак україномовному читачеві наратив британського історика має шестисторінковий підрозділ з назвою «Закарпаття: «за» чи «під» Карпатами?» [Вілсон, 2004, с. 183–189]. В розрізі заявленої мною теми статті Е. Вілсон одним реченням пише: «Провідна українська партія (Християнська народна партія) (насправді Українське національне об'єднання – УНО – авт.) спромоглася навіть проголосити незалежність «Карпатської України», хай і символічну, коли Чехословаччина розвалилася в 1939 році, однак рівень суспільної підтримки цього акту часто ставиться під сумнів (в лютому 1939 року українські партії одержали 93% голосів на виборах, але участь у виборах була обмежена)» [Вілсон, 2004, с. 188]. І це все про Карпатську Україну від провідного британського україніста, без жодної згадки про особу о. А. Волошина.

У 2007 р. в Києві вийшла друком понад тисячу сторінкова політична історія України ХХ – початку ХХІ ст., над якою працювали 23 автори із двох провідних інститутів – Інституту історії України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України [Україна, 2007, 1028 с.]. Дане видання побачило світ у Парламентському видавництві в Києві загальним накладом 2000 примірників. В цьому гросбухові знайшлося місце і для політичної історії маленького Закарпаття. Автором відповідного тексту є уродженець Ужгорода, професор **Степан Віднянський** [Україна, 2007, § 4-6 Розділ V, Частина III, с. 632–658, 660-662]. Текст, на жаль, переповнений суперечностями.

Автохтонним населенням найзахіднішої частини українських земель – Закарпаття, заявляє на початку свого наративу історик, були «русини-українці, які до розпаду Австро-Угорської монархії входили до її складу під назвою Угорська Русь» [Україна, 2007, с. 632]. Насправді неофіційна назва «Угорська Русь» використовувалася різними вченими на позначення території / земель в Угорщині, де з глибокого Середньовіччя проживали русини, а до складу Австро-Угорської монархії (1867 – 1918) входили королівські комітати Угорщини, заселені русинами. Тими комітатами були Спіш, Шаріш, Земплин, Абауй, Унг, Берег, Угоча і Мараморош загальною площею 27 879 кв. км. [Фенич, 2022, с. 94].

«Аналіз рішень та резолюцій народних рад на Закарпатті», «найвпливовішими серед яких виявилися Пряшівська, Хустська і Ужгородська», пише С.

Віднянський, «показує, що головний, визначальний напрям політичної орієнтації русинів-українців краю був проукраїнський» [Україна, 2007, с. 633]. На яких підставах київський історик відносить словацьке місто Пряшево до Закарпаття, а проугорську Ужгородську народну раду (до весни 1919 р.) – до проукраїнської – залишається невідомо. Щобільше, як розуміти наведені істориком наступні факти: 1) «народні збори в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Вілоку та інших населених пунктах Закарпаття» проголосили залишити край в складі Угорщини на правах автономії; 2) збори в Хусті 21 січня 1919 р., на яких було прийнято рішення воз'єднатися з Україною, «не були справді всенародними (адже делегати представляли лише частину населення Закарпаття – переважно його центральні та східні райони)» – 420 осіб делегованих від 175-ти із понад 400 населених пунктів Марамороського, Березького, Угочанського та Ужанського комітатів Закарпаття; 3) карпаторусинська еміграція в США (бл. 400 тис. чол.) після зустрічі її лідерів з президентом Вудро Вільсоном і лідером чехословацького національно-визвольного руху Томашом Гарігом Масариком було прийнято «русинів на південь від Карпат» до Демократичної унії Середньої Європи, а на плебісциті в Скрентоні (шт. Пенсільванія) 13 листопада 1918 р. 67,2% проголосували за приєднання Угорської Русі до складу Чехословаччини на правах широкої автономії; 4) тим часом підкарпатські русини 21 грудня 1918 р. отримали національну автономію під назвою Руська Крайна з власним сеймом і столицею в Мукачеві в складі Угорської республіки (існувала до 19 червня 1919 р.); 5) 8 травня 1919 р. в Ужгороді зібралися представники трьох «найвпливовіших у Закарпатті народних рад – Пряшівської, Ужгородської і Хустської» (бл. 200 делегатів), які об'єдналися в Центральну руську народну раду «і прийняли резолюцію про підтримку рішення Американської народної ради угро-русинів про об'єднання з чехословацьким народом на основі повної національної автономії», що було оформлено на Паризькій мирній конференції Сен-Жерменським договором з Австрією від 10 вересня 1919 р. та підтверджено спеціальним параграфом (48) Тріанонського мирного договору з Угорщиною від 4 червня 1920 р. [Україна, 2007, с. 633–634, 636]. На жаль, без відповіді київського вченого залишилося і пояснення питання як сталася дивовижна реінкарнація найвпливовіших народних рад на Закарпатті – Пряшівської, Хустської та Ужгородської з проукраїнського «визначального напрямку політичної орієнтації русинів-українців краю» на прочехо-словацький.

Разом з тим С. Віднянський доречно нагадав, що підкарпатський край у складі Чехословаччини офіційно називався по-різному: згідно з «Генеральним статутом про організацію адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької республіки» від 18 листопада 1919 р. – «Підкарпатська Русь», а з прийняттям закону ЧСР «Про організацію політичного управління» від 14 липня 1927 р. – «Земля Підкарпаторуська» [Україна, 2007, с. 637–638]. На цю «дрібничку» ніхто з українських істориків не звертав увагу. Із 30

політичних партій, зареєстрованих на Підкарпатті у 1924 р., найчисельнішою і найвпливовішою була Комуністична партія Чехословаччини. На перших на Підкарпатській Русі виборах до Національних зборів ЧСР у 1924 р. комуністи дістали майже 40% голосів і 6 із 13 місць від Підкарпатської Русі, на дострокових виборах 1925 р. вони дістали майже 31% голосів, а на виборах 1929 р. – 15,2% (четверте місце). Попри досить високий процент абсентеїстів (14,6%), що не брали участі у виборах, «участь понад 250 тис. у трьох парламентських виборах, – на думку історика, – сприяло становленню в Закарпатті зачатків політичної культури на принципах демократії і плюралізму, формуванню парламентських традицій на цій українській землі» [Україна, 2007, с. 639–640, 645–646]. І це правда: про щось подібне на інших українських землях можна було тоді хіба що тільки мріяти.

«Формування української ідентичності на Закарпатті», – пише С. Віднянський, припадає на кінець 1930-х рр. [Україна, 2007, с. 646–658]. Вибори до чехословацького парламенту у травні 1935 р. засвідчили, що 63% голосів у краї зібрали політичні партії, що були противниками чехословацької влади. КПЧ знову опинилася на першому місці електоральних симпатій отримавши 24,4% усіх голосів. На третьому місці після аграрної партії зберегла свої позиції самостійна партія Автономно-Земледільський Союз (13,9% від усіх голосів), яка стояла на позиціях вільної автономної Підкарпатської Русі в етнографічних кордонах від Попраду до Тиси, а її лідер Андрій Бродій, на думку київського історика, «був чи не найактивнішим і найвпливовішим депутатом від Закарпаття» з 1933 по 1938 рр. [Україна, 2007, с. 646–648]. Для порівняння: рейтинг Народно-християнської партії, яку очолював лідер українофілів на Підкарпатській Русі о. А. Волошин, в союзі з Чехословацькою народною партією на виборах 1935 р. становив 2,2% усіх голосів – дев'яте, найнижче місце з усіх політичних сил в краї [Токар, 2006, с. 330].

Певно тому, коли 11 жовтня 1938 р. Прага сформувала перший склад автономного уряду Підкарпатської Русі – Раду Міністрів ПР (офіційна назва), а її прем'єр-міністром призначила голову АЗС А. Бродія, шість русофілів супроти двох українофілів членів уряду, на думку С. Віднянського «в цілому реально відображало співвідношення сил між двома головними політичними блоками Закарпаття на той час» [Україна, 2007, с. 651–652]. У зв'язку з цим призначення 26 жовтня 1938 р. новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі о. А. Волошина з найнижчим рейтингом довіри серед жителів автономного краю, вимагає від історика пояснення. Давно відомим в закарпатській історіографії Карпатської України є факт, що це призначення сталося за прямою вказівкою повіреного у справах Третього Райху в Празі Андора Генке [Поп, 2008, с. 12–13, документ]. Цитуючи слова А. Волошина, який одразу після свого призначення у виголошеній промові заявив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної» [Україна, 2007, с. 653], С. Віднянський трохи нижче пише, що новий

прем'єр-українофіл все зробив навпаки: процес правотворчої діяльності «супроводжувався створенням жорстокої вертикальної структури виконавчої влади та обмеженням громадян у їхніх конституційних правах», «взяв чіткий курс на українізацію суспільного життя автономного краю» [Україна, 2007, с. 655].

Щодо зміни назви «Підкарпатської Русі» на «Карпатську Україну», то це питання, зазначає київський історик, вперше постало із телеграми Української народної ради від 17 листопада 1938 р. до голови чехословацького уряду і Законодавчої комісії парламенту ЧСР: «Є неспірним, що наш народ є народом українським, а не руським, то є великоруським. Тому назва Підкарпатська Русь не відповідає дійсності. Українська Народна Рада [...] домагається, щоб в новій Конституції була ужита урядова назва цього краю: Карпатська Україна» [Цит. за: Україна, 2007, с. 655]. Політичну еквілібристику Української народної ради історик С. Віднянський залишив без наукового коментаря: «наш народ», що віками жив під Карпатами ніколи не називав себе «русським», тобто «великоруським», а називався русинами, руснаками, руськими, тому край закономірно був названий Підкарпатська Русь, що не має нічого спільного з росіянами та Росією. Недочекавшись дозволу із Праги 25 листопада 1938 р. уряд А. Волошина офіційно дозволив вживати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» також назву «Карпатська Україна», після чого С. Віднянський робить висновок: «Так перемогою українського завершилася боротьба двох напрямів у Закарпатті» [Україна, 2007, с. 655].

Академічний вчений свідомо ігнорує кілька фактів: 1) понад 12% території (1523 кв. км.), 97 населених пунктів, в т. ч. три найбільші міста краю – Ужгород, Мукачево і Берегово, на якій загалом проживало бл. 175 тис. осіб (з них понад 33 тис. русинів), опинилися поза межами «Закарпаття» в складі Угорщини, а це здебільшого угорці, котрі апріорі українцями бути не могли; 2) заборонена, переслідувана та інтернована політична опозиція (русофіли, угрофіли, русинофіли) до створеного хустьким урядом 20 листопада 1938 р. концтабору «Думен» біля Рахова, в якому за офіційною інформацією утримувалося бл. 40 в'язнів, а не офіційно – від 100 до 200 осіб [Winch, 1939, р. 95–96; Вінч, 2012, с. 100–101], між якими були четверо греко-католицьких священників [ДАЗО, ф. 151, оп. 18, спр. 1257, арк. 5), а урядовець Михайло Бандусяк згадує, що через нього особисто у 1938–1939 рр. пройшло 16 осіб, яких звільнив із «Думена» (із усіх 20-ти ним описаних) [Бандусяк, 1996, с. 217], ніяк не могла прийняти української ідентичності; 3) євреї, чехи і словаки, румуни, німці, роми, які разом становили понад дві сотні тисяч люду, теж українцями ніяк бути не могли; 4) як довели такі історики як П. Стерчо, В. Шандор, П.-Р. Магочій, І. Лисяк-Рудницький, Д. Злепко, М. Болдичар та В. Лемак український напрям остаточно переміг на «Закарпатті» лише після тотальної українізації краю, заборони діяльності всіх політичних партій крім УНО (ств. 20.01.1939), встановлення однопартійного авторитарного політичного режиму після проведення

недемократичних виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р. за участі однієї партії УНО (про що пише і сам С. Віднянський [Україна, 2007, с. 656]) та проголошення незалежної держави Карпатської України 15 березня 1939 р.

Під кінець свого нарису київський історик наводить витяги із двох важливих документів, які проливають світло на справжню мету хустського уряду А. Волошина і німецького уряду А. Гітлера. З вечірньої телеграми прем'єр-міністра А. Волошина адресованої 14 березня 1939 р. райхс-канцлеру А. Гітлеру (у Віднянського – «до Берліну») «Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Рейху». Після конкретного запитання А. Волошина в ранішній телеграмі 15 березня 1939 р. «до Берліна», «чи віддала Німеччина Карпатську Україну Угорщині?», відомство Йоахіма фон Ріббентропа через свого консула в Хусті порадило Волошину «не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у даній ситуації, на жаль, не може взяти Карпатську Україну під протекторат» [Україна, 2007, с. 657]. Прикро, але й цей важливий історичний факт у процесі творення Карпатської України як самостійної держави, київський професор залишив без наукового коментаря. А тим часом з цих документів явно випливає, що проголошення самостійності Карпатської України було можливе тільки під охороною Третього Райху, про що український уряд Волошина ставив до відома (а не просив!) нацистський уряд Гітлера, а сам німецький уряд визнавав, що в даній ситуації не може взяти Карпатську Україну під свій протекторат.

На завершення свого нарративу доктор наук, професор (а невдовзі член-кореспондент НАН України) С. Віднянський приходить до висновку: «Отже, упродовж півроку в Карпатах існувала українська держава двох типів: з 11 жовтня 1938 р. до 14 березня 1939 р. Підкарпатська Русь – Карпатська Україна була автономною частиною федеративної (другої) Чехо-Словацької республіки, а 14–18 березня 1939 р. Карпатська Україна заявила про себе світові як незалежна держава» [Україна, 2007, с. 658]. Цей політичний, а не науковий висновок, потребує уточнення: по-перше, не пів року, а п'ять місяців і один тиждень проіснувала автономна Підкарпатська Русь; по-друге, автономна Підкарпатська Русь, яка офіційно існувала увесь час з 11 жовтня 1938 до 15 березня 1939 р. (бо згідно нової Конституції Ч-СФР від 22 листопада 1938 р. лише краєвий Сойм Підкарпатської Русі та Національні збори країни могли офіційно змінити назву автономної території), до 26 жовтня 1938 р. не могла бути «українською державою» в принципі; по-третє, Карпатська Україна дійсно проголосила себе 15 березня самостійною державою і героїчно протистояла угорським окупантам до 18 березня 1939 р., але без свого президента, який покинув її територію ввечері 16 березня.

Професор історії Університету Вікторії в Канаді **Сергій Скецький** у 2007 р. опублікував у видавництві Оксфордського університету в США свій нарратив з історії України «Зародження модерної нації». У 2010 р.

в Україні у київському видавництві «К.І.С.» з'явився її переклад російською мовою під назвою «Становление современной нации» [Екельчик, 2010, 400 с.]. В даному нарративі темі Карпатської України та постаті А. Волошина приділено значно більше уваги, ніж у попередніх двох.

Опис заявленої мною теми публікації С. Скецький починає з того, що референдум 1919 р. русинських емігрантів в США (насправді в листопаді 1918 р. в Скрентоні, шт. Пенсільванія – *авт.*) визначив долю бл. півмільйона «русинів» Закарпаття (а повинно бути русинів «Закарпаття» – В. Ф.). Українофільську течію, одну з трьох на Підкарпатській Русі, «очолили товариство «Просвіта», скаутська організація «Пласт» та Народньо-християнська партія» (пізніше перейменовану в Український національний союз), яку очолив греко-католицький священник А. Волошин», «а ідеологія партії мала багато спільного з програмою галицького УНДО» [Екельчик, 2010, с. 191]. Насправді мова повинна йти про Українське національне об'єднання – УНО, котре очолював Федір Ревай, а його ідеологія і практика, як свідчать очевидці та учасники тих подій Майкл Вінч, Володимир Бірчак і Вікентій Шандор [Winch, 1939, 287 р.; Вінч, 2012, 328 с.; Бірчак, 1940, 91 с.; Бірчак, 2007, 200 с.; Шандор, 1995, 388 с.], мала багато спільного з нацистською НСДАП.

3 Хуста А. Волошин, як прем'єр-міністр автономного уряду, «почав українізацію адміністративного апарату та системи освіти на підконтрольній йому області, яка отримала назву Карпатської України», а також створив Карпатську Січ – п'ятитисячну армію, яка складалася переважно з українських добровольців із Галичини, багато з яких входили до складу ОУН. В лютому 1939 р. на виборах в місцевий парламент УНО на чолі з А. Волошином «одержало переконливу перемогу, набравши 86% голосів» (насправді 92,4% – *авт.*). Формально регіон хоч і залишався в складі Чехословаччини, «однак закарпатські політики поклали надії на нацистську Німеччину, яка в якийсь час збиралася розіграти «українську карту» проти Чехословаччини, а можливо і проти Радянського Союзу» (а ще проти Польщі – *авт.*). На доказ цьому С. Скецький наводить факт зустрічі в листопаді 1938 р. між А. Волошином і німецьким міністром закордонних справ Німеччини Йоахімом фон Ріббентропом (це було у Відні під час підписання арбітражу – *авт.*), після якої в Хусті було відкрито німецьке консульство, а з автономним урядом підписано дві економічні угоди. Йосиф Сталін на XVIII з'їзді ВКП(б) публічно висміяв розмови про можливе включення 30 млн. жителів УРСР в склад Закарпаття з населенням в 700 тис. чол. Справжня стратегія А. Гітлера стала відома через кілька днів: 14 березня 1939 р. він почав окупацію чеських земель, примусив Йозефа Тісо проголосити незалежність маріонеткової словацької держави та санкціонував захоплення угорцями другого автономного чехо-словацького регіону – Закарпаття. 15 березня 1939 р., поки Карпатська Січ героїчно боролася, «закарпатський парламент проголосив політичну незалежність Карпатської України», а обраний ним президент А. Волошин того ж дня залишив Хуст [Екельчик, 2010, с. 192–194].

Так, загалом об'єктивно описав Сергій Єкельчик тему Карпатської України та постать А. Волошина у своєму успішному наративі з історії націєтворення України.

Найповніше та найоб'єктивніше образ Карпатської України та постаті о. А. Волошина представлена в найповнішому на сьогодні загальному наративі з історії України авторства багатолітнього завідувача Катедри українознавчих студій Дж. Яремка Торонтського університету в Канаді професора історії та політології **Павло-Роберт Магочій**. Мова йде по суті не про один, а одразу про два його загальні наративи: один – це описова «Історія України. Земля і народи», що побачила світ у видавництві Торонтського університету в 1996 р., а друге доповнене її видання вийшло друком у 2010 р. Відтак описові наративи Магочія двічі виходили українською мовою: у 2007 р. в Києві у видавництві «Критика» – переклад із видання 1996 р. [Magocsi, 1996, 784 р.; Магочій, 2007, 640 с.] та у 2012 р. в Ужгороді у приватному видавництві Валерія Падяка – переклад із видання 2010 р. [Magocsi, 2010, 894 р.; Магочій, 2012, 794 с. + XXII с. + карти + табл.]. Другий наратив – це «Ілюстрована історія України», англomовний текст якої вийшов друком 2007 р. у видавництві Торонтського університету, а україномовна версія – 2012 р. в київському видавництві «Критика» [Magocsi, 2007, 336 р.; Магочій, 2012, 447 с.]. В даній публікації автор користувався українськими виданнями описової та ілюстрованої історії України канадського історика.

Почнемо наше знайомство із книгами великого історика із зауваження. В розрізі заявленої мною теми події Карпатської України та постать А. Волошина розглядаються П.-Р. Магочієм в описових наративах чомусь не в параграфі «Русини/українці Чехословаччини» чи «Карпаторусини/українці Чехословаччини» в розділі «Українські землі в міжвоєнній Румунії та Чехословаччині» (45-й та 47-й відповідно) дев'ятої частини «Міжвоєнні роки», а в параграфі «Автономія Карпатської України» в розділі «Наближення Другої світової війни» (46-го та 48-го відповідно) десятої частини «Друга світова війна та повоєнні роки» [Магочій, 2007, с. 525–527; Магочій, 2012, с. 604–606]. Дотримання істориком такої хронології викладу подій повністю суперечить не лише законам історичного розвитку, але й законам елементарної логіки. Майже такий самий підхід спостерігаємо і в ілюстрованій історії України канадського дослідника, де події Карпатської України розглядаються не в контексті 40-го розділу «Українські землі у міжвоєнній Румунії та Чехословаччині», а окремо в 41-му розділі під назвою «Карпатська Україна у 1938 – 1939 роках» [Магочій, 2012, с. 341–346].

Когнітивний дисонанс, який виникає у читача (особливо фахового історика) від знайомства з таким легковажним розумінням історичної хронології та історичної періодизації полягає не лише в тому, що події, які відбулися за 11–6 місяців до початку Другої світової війни (з жовтня 1938 до березня 1939-го) розглядаються вченим в контексті періоду Другої світової війни, але і в тому, що історія сучасних українських земель – Буковини та Закарпаття, які між

двома світовими війнами перебували в складі двох держав – конституційної монархії Королівства Румунії та демократичної Республіки Чехословаччини, були різними не лише за назвою, але й за своєю суттю.

А тепер поговоримо про зміст, який стосується образів Карпатської України та А. Волошина в наративній та ілюстрованій історіях України П.-Р. Магочієм. Почнемо з використання істориком термінології: в наративних синтетах в одному місці автор послідовно використовує історичні назви народу русини, або підкарпатські русини, а щодо регіону – офіційні, законні назви «Підкарпатська Русь» або (з 1928 р.) «Підкарпаторуська земля»; водночас в іншому місці автор використовує такий етнічний покруч як «русини/українці» або «карпаторусини/українці» [Магочій, 2007, с. 515–520; Магочій, 2012, с. 591–597]. Важко збагнути, що існували колись чи існують зараз такі народи як «чехо/словаки», «сербо/хорвати», «югослов'яни», «болгаро/македонці», «греко/македонці», «русини/українці» чи/або «карпаторусини/українці». Насправді є чехи та словаки, серби та хорвати, болгари та македонці, русини та українці, і т. д. Повною протилежністю наративній історії є ілюстрована історія України: тут історик послідовно дотримується використання одного терміна – «карпаторусини», або «карпатські русини» [Магочій, 2012, с. 335–339]. Натомість наведений П.-Р. Магочієм фактичний матеріал про Підкарпатську Русь, Підкарпаторуську землю, Карпатську Україну та о. А. Волошина в обох книгах майже однаковий.

Сформований 11 жовтня 1938 р. перший автономний уряд Підкарпатської Русі (шість членів) переважно із русофілів на чолі із прем'єром Андрієм Бродієм, дуже скоро був замінений на новий кабінет, який складався переважно з українофілів на чолі з відомим освітянином, греко-католицьким священником А. Волошином та популярним міжвоєнним парламентським депутатом Юліаном Реваєм. Щоб захисти автономну провінцію від постійних нападів з боку угорських і польських «нерегулярних загонів» *«карпатоукраїнський уряд у листопаді санкціонував створення Карпатської Січі – збройних сил, якими керували закарпатці...»* (на початку, а пізніше нею керували майже одні галичани – авт.). Протягом існування кількох місяців автономної провінції, дотепно наголошує П.-Р. Магочій, *«українці у Східній Галичині, а також в еміграційних колах у Центрально-Східній Європі (Прага, Відень) та Північній Америці сподівалися, що маленька Карпатська Україна стане П'ємонтою, з якого розвинесться незалежна й соборна Українська держава. Таким ідеям надавали значення навіть у деяких урядових колах нацистської Німеччини, переважно тому, що Гітлер сподівався використати українське питання для ослаблення свого радянського ворога на сході. З цієї метою нацистський німецький уряд утримував консульство в Хусті й підписав економічні угоди з карпатоукраїнським урядом»*. В лютому 1939 р. *«карпатські українці вибрали автономний сейм (за однопартійним українським виборчим списком)»*. Проте Гітлер мав грандіозніші плани щодо Східної Європи, а Карпатська Україна була надто не впливовою, щоб входити в ці плани, – констатує канадський вчений.

Тому, коли в березні 1939 р. Гітлер вирішив ліквідувати те, що залишилося від Чехословаччини, «*коротким експериментом із автономією Карпатської України було пожертвовано заради великих німецьких інтересів*». Якщо словакам Гітлер дав вибір – або приєднатися до свого союзника Угорщини, або існувати як незалежна держава під німецьким протекторатом, то уряду Волошина німці вибору не запропонували: «*Гітлер дав угорцям зелене світло для нападу на Карпатську Україну*». Незважаючи на проголошення карпатоукраїнським сеймом незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р., угорська окупація Хуста та всієї самостійної провінції при «*несподівано впертому опорі з боку сил Карпатської Січі*», уряд Волошина змушений був утікати за кордон, провівши усі воєнні роки або в Словаччині, або на підконтрольній німцями Богемії-Моравії, а затриманий угорцями особовий склад Карпатської Січі через кілька місяців весь був звільнений (на «*прохання*» німців, забув додати історик – авт.). «*Отже, – робить слушний висновок П.-Р. Магочій, – перші територіальні зміни після Першої світової війни, які викликали збройний конфлікт в Європі, відбулися на Закарпатті в березні 1939 року*» [Магочій, 2012, с. 527; Магочій, 2012, с. 604–606].

І це правда, і ця правда з огляду на «мирну» анексію Австрії, Судетів, Тешина та Чехії (Богемії і Моравії) дає підстави деяким історикам вести мову про початок Другої світової війни з 14–15 березня 1939 р. – повномасштабного військового вторгнення армії союзника Третього Райху Королівства Угорщини проти самопроголошеної республіки «на три дні» Карпатської України.

Ілюстрована історія України П.-Р. Магочія супроводжується картою «Карпатська Україна у 1938–1939 роках» та п'ятьма фоторепродукціями, між якими є фото десятих підкарпатських депутатів і сенаторів чехословацького парламенту станом на жовтень 1938 р. (в т. ч. лідери трьох найвпливовіших національних рухів: русофілів – Степан Фенцик, русинофілів – Андрій Бродій, українофілів – Юліян Ревай) та фото обрання 15 березня 1939 р. президентом Карпатської України греко-католицького священника А. Волошина. В цьому наративі канадського історика Підкарпатська Русь отримала автономію 8 жовтня 1938 р., а після I-го Віденського арбітражу (2.11.1938) Підкарпатська Русь мала площу 11 тис. кв. км. із населенням 562 тис. чол., з яких, на думку історика, «75% були за походженням слов'янами із російською, карпаторусинською або українською ідентичністю». «*Попри це нерозв'язане національне питання, уряд Волошина намагався перетворити найсхідніший автономний край Чехословаччини на українську міні-державу. Її назву було змінено (хоча і неформально на Карпатську Україну, українська мова стала офіційною, а вибори до місцевого Сейму (в лютому 1939 р.) проводилися на однопартійній основі)*», – слушно зауважує історик. Українська громада усєї Центральної Європи та Північної Америки, а також деякі кола в нацистському уряді «*розглядали цей невеличкий край як можливу територіальну основу (подібно до П'ємонту для Італії в XIX ст.) постання*

більшої незалежної української держави». Відкриття німецьким Райхом консульства в столиці Карпатської України Хусті «*розпалило політичні надії місцевих українофілів*». Однак Гітлер мав щодо України значно грандіозніші плани та «*невеличка Карпатська Україна була просто надто незначною, щоби стати їхньою частиною*». 14 березня 1939 р. нацистська Німеччина знищила рештки Чехословаччини: захопила всю Чехію та Моравію, дозволила словакам утворити «незалежну» державу в тісній спілці з собою, а союзникам угорцям – «*захопити решту Карпатської України*». В цих обставинах щойно обраний Сейм Карпатської України поспішно зібрався 15 березня 1939 р. і «*проголосив її державну незалежність, що породило децю іронічну характеристику Карпатської України як «республіки на день»*» [Магочій, 2012, с. 341–346]. Таке визначення їй дав у своїй безцінній книзі-джерелі про події в Підкарпатській Русі / Карпатській Україні британський журналіст Майкл Вінч, що вийшла друком вже влітку 1939 р. [Winch, 1939, 287 р.; Вінч, 2012, 328 с.].

У 2022–2023 рр. в семи країнах Америки, Європи та Азії вийшов друком окремою брошурою Звіт-есеї експерта Павла-Роберта Магочія, поданого від імені Уряду України до Міжнародного суду ООН в Гаазі, що доданий до судового позову офіційного Києва проти Російської Федерації. До літа 2023 р. брошура під назвою «*Ukraine Redux: державність та національна ідентичність*» [Магочій, 2022, 98 с.] сімома мовами світу в Канаді, Польщі, Україні, Японії, Аргентині, Німеччині, Італії. На черзі вихід книжки в Туреччині, Південній Кореї, Франції... На тепер її загальний тираж становить понад 20 000 примірників. Публікацію уже доправлено (в т. ч. часто персонально її автором) понад 11 000 урядовцям і депутатам законодавчих органів влади у декількох країнах, усім місцям ООН, інституціям ЄС, НАТО, широкому колу міжнародних засобів масової інформації, академічним/дослідницьким інститутам, публічним інтелектуалам та громадським активістам. А саме: усім депутатам Конгресу та Сенату США (441 конгресменам і 102 сенаторам), 699 депутатам Парламенту ЄС, урядовцям Ради Європи (37), співробітникам НАТО (30), бібліотекам США (80), редакціям провідних світових медіа (300), в тому числі електронною поштою (93), впливовим інтелектуалам сучасності... В Києві книжка вийшла друком у 2022 р. одразу українською та англійською мовами загальним накладом 2,5 тис. примірників.

В даному міжнародному виданні знайшлося місце і для маленької Карпатської України. Так, пишучи в другому розділі про українську державність, П.-Р. Магочій розглядає створену в східній Чехословаччині Карпатської України (листопад 1938 – березень 1939 рр.) як черговий етап «*створення несовєцької незалежної української держави*» [Магочій, 2022, с. 22]. Цей висновок видатний вчений підкріплює мапою 5 під назвою «Карпатська Україна, 1938–1939», до якої чомусь відніс міста Ужгород і Мукачево, які насправді ніколи не входили до складу Карпатської України, бо вже з 10 листопада 1938 р. перебували в складі Королівства Угорщини.

Сергій Плохій, професор історії та директор

Українського наукового інституту Гарвардського університету, у 2015 р. видав у Нью-Йорку книгу, котра швидко стала справжнім бестселером. Її назва «Брама Європи: історія України» [Plokyh, 2015, 432 р.]. Український переклад книжки з'явився вже 2016 р. у наймасовішому видавництві в Україні «Клуб сімейного дозвілля» в Харкові під трохи «уточненою» назвою: «Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності» [Плохій, 2016, 496 с.]. Про книгу миттєво з'явилися позитивні відгуки та рецензії в провідних американських часописах, а видавці в Польщі, Румунії, Росії, Китаї та Україні швидко придбали права на її переклад і видання. У зв'язку з таким феєричним успіхом нарративу С. Плохія мій інтерес до його сюжетів про Карпатську Україну та А. Волошина лише посилювався. Однак, на мене чекало повне розчарування...

Повністю проігнорувавши згадку про перший автономний уряд Підкарпатської Русі на чолі з прем'єр-міністром Андрієм Бродієм, С. Плохій пише, що уряд «вкороченої» Чехословаччини «призначив українського діяча, отця Августина Волошина, керувати урядом автономного Закарпаття, перейменованого з Підкарпатської Русі на Карпатську Україну», яка «недоотримала» від Праги два головні міські центри – Ужгород та Мукачеве» [Плохій, 2016, с. 333] (насправді три – ще Берегово – авт.). На жаль, гарвардський професор не пише про обставини призначення аутсайдера виборчих симпатій на Підкарпатській Русі: Християнсько-народна партія А. Волошина в союзі з Чехословацькою народною партією на парламентських виборах влітку 1935 р. отримала 2,2% – найнижче (дев'яте) місце в краї (7 325 голосів виборців), істотно поступившись КПЧ (комуністам) (24%), Аграрній партії (19%), АЗС А. Бродія в союзі зі Словацькою народною партією (18,3%), Угорській народній партії (10,6%), Соціал-демократичній партії (9,2%), РНАП С. Фенцика в союзі з Чехословацькою народно-демократичною партією (8,9%), Чехословацькій народно-соціалістичній партії (3,1%) і Промисловій партії (2,7%) [Токар, 2006, с. 330, Додаток 6], однак за наполяганням німецького уряду (повіреного у справах Райху в Празі Андора Генке) прем'єром автономного уряду Підкарпатської Русі після заарештованого А. Бродія Прага змушена була призначити не депутата русинофіла із Пряшівщини Петра Жидовського, як планувалося, а депутата-українофіла з Ужгорода о. А. Волошина [Поп, 2008, с. 12–13].

1939-й рік розпочався з чуток в європейських міністерствах закордонних справ про те, що Гітлер планує використати Карпатську Україну для нападу на Радянську Україну та «возз'єднання» усіх українських земель під своїм контролем. Але невдовзі, пише історик, Гітлер вирішив не грати українською картою проти Сталіна принаймні не відразу. «Сталін був настільки стурбований подіями в Закарпатті, – перебільшує С. Плохій, – що під час виступу на партійному з'їзді в Москві в березні 1939 року притисав ідею німецької підтримки незалежності України англійцям і французам», мовляв, «раціональний Гітлер не міг вигадати таку дурницю». Коли ж німецькі війська ввійшли до Праги в березні

1939 р., щоб припинити існування ЧСР, «Гітлер виступив проти створення незалежної Української держави й віддав Закарпаття своєму союзникові – Угорщині. Уряд автономного Закарпаття зустрів це рішення з подивом та протестом, який не обмежився словами». 15 березня 1939 р., коли війська Гітлера вступили до Праги, «парламент Карпатської України проголосив незалежність своєї землі». «У той час, коли 8 мільйонів чехів підкорилися німецькій владі, не чинячи ані найменшого опору, тисячі українців (насправді бл. 2 тис. бійців «Карпатської Січі» – авт.) виступили проти багатотисячної угорської армії», в результаті чого зазнали поразки, а уряд Волошина покинув країну [Плохій, 2016, с. 333–334].

На цьому виклад подій про найбільш значущу українську сторінку в історії Закарпаття – Карпатську Україну та її очільника о. А. Волошина – у версії лауреата Шевченківської премії 2018 р. за книжку «Брама Європи...» професора Гарвардського університету Сергія Плохія вичерпав себе.

На початку 1990-х рр. Польська академія наук організувала конкурс на написання найкращої концепції нової історії України. В результаті переможцями стали автори двох «навчальних посібників для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, вчителів» Наталя Яковенко – з нарративом від найдавніших часів до кінця XVIII ст. (1997) та Ярослав Грицак – з нарративом про формування модерної української нації XIX – XX ст. (1996) [Грицак, 1996, 360 с.]. Про нарратив, який з того часу ще двічі перевидавався (2000 і 2020), піде мова нижче.

Анонсовану тему Карпатської України та постать о. А. Волошина директор Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка Я. Грицак почав із заяви, що «у Закарпатті український рух здобув вражаючу перемогу, перетворивши у 1930-х роках місцевих жителів на національно свідомих українців» [Грицак, 1996, с. 189]. Видатний історик не переймається тим, що безіменні в його інтерпретації «місцеві жителі» склалися з переважної більшості карпатських русинів (понад 450 тис.), котрі так, а не інакше себе і називали не лише в 1930-х, але й у 1940-х рр.; після них за чисельністю понад сотню тисяч склали та угорці, і євреї, а по декілька тисяч становили румуни, «чехословаки», німці, роми, котрі всі разом як «місцеві жителі» стати «національно свідомими українцями» аж ніяк не могли. Інша річ, що значна частина підкарпатських русинів, особливо ті, що сповідували комуністичні, менше – націоналістичні погляди, були українофілами, котрі орієнтувалися – одні на Радянську Україну, що була під владою Москви, а інші – на нерадянську, соборну і незалежну Україну, що існувала лише в їхній уяві. Попри цієї «дрібнички», Я. Грицак визнає: «Цьому маленькому краєві судилося зіграти несподівано велику роль у міжнародних подіях напередодні другої світової війни» [Грицак, 1996, с. 201].

Після того, коли замість заарештованого за антидержавну діяльність на користь Угорщини «русофіла» А. Бродія новим прем'єр-міністром було призначено лідера українофілів А. Волошина, «в уряді

та в політичному житті автономного краю гору взяли українські сили» [Грицак, 1996, с. 201]. Правда Я. Грицак не обтяжує себе пояснити читачеві, що це сталося в результаті відходу майже суцільно угорськомовних міст Ужгорода, Мукачєва і Берегова з околицями до Угорщини після 2 листопада 1938 р.; тотальної українізації суспільно-політичного та освітньо-культурного життя краю; переслідування політичної опозиції урядом А. Волошина та створення для неї концтабору Думен біля Рахова; заборони діяльності всіх політичних партій, крім партії Українське національне об'єднання; проведення недемократичних виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р. за участі лише одного УНО та встановлення однопартійного авторитарного політичного режиму.

Після німецько-італійського арбітражу у Відні 2 листопада 1938 р. та втрати Ужгорода, Мукачєва і Берегова на користь Угорщини, пише Я. Грицак, «українські лідери продовжили будувати українську державу у межах об'єднаної автономії»: українізували освіту і пресу, «для захисту кордонів створили власні збройні сили – Карпатську Січ, яку визнав празький уряд», а найбільшим «успіхом була перемога українофільської орієнтації на виборах 16 лютого 1939 р. до автономного сейму. Коаліція українських партій – Українське національне об'єднання – одержала 92,4% голосів виборців. Вибори стали підтвердженням масової підтримки українського курсу автономного уряду. Проголошення української автономії у краї, де лише 12% населення у 1924 р. вважали себе українцями, справило великий моральний вплив на західних українців» [Грицак, 1996, с. 201–202].

Насправді перший автономний уряд Підкарпатської Русі був створений 11 жовтня 1938 р. на чолі з русинофілом проугорської орієнтації Андрієм Бродієм [Botlik, 2022, 389 old.]; вибори до Сойму Карпатської України відбулися 12 лютого 1939 р., в яких взяли участь менше половини жителів Підкарпатської Русі, а феєрична перемога єдиної політичної партії УНО в бюлетенях на виборах до Сойму є доказом встановлення однопартійного авторитарного політичного режиму А. Волошина; вигадані львівським істориком «12% населення, які у 1924 р. вважали себе українцями», не знаходять підтвердження в жодному статистичному джерелі. Тезу про те, що «у 1924 р. налічувалось лише близько 12% українців, які свідомо зараховували себе до української нації (українофіли)», Я. Грицак певно почерпнув із праці Володимира Косика [Kosyk, 1986, р. 57; Косик, 1993, с. 58] або від Дмитра Злепка [Zlepko, 1980, s. 20].

«Українська автономія у Закарпатті, – пише далі Я. Грицак, – стала причиною неспокою одразу у декількох державах. Чеський уряд, побоюючись ірредентизму українських партій, почав усувати з уряду Карпатської України тих міністрів, яких вважав античехо-словацькими українськими націоналістами, і замінювати їх прихильниками русинофільської орієнтації. Тривогу в Празі викликало й утворення Карпатської Січі, очоленої молодими українськими націоналістами» [Грицак, 1996, с. 202]. Насправді жодного міністра-русинофіла в уряді

А. Волошина Прага ні разу не призначила від 26 жовтня 1938 до 13 березня 1939 р., а загалом змінювати міністрів автономних урядів у Братиславі та Хусті було прямою компетенцією федерального уряду в Празі, адже всі вони були чехословацькими громадянами та жили з федерального бюджету Республіки. Офіційну Прагу об'єктивно непокоїло і в уряді А. Волошина, і в складі Карпатської Січі тільки одне – українські націоналісти з польської Галичини, більшість з яких були афільовані з нацистською Німеччиною, на підтримку якої розраховували у війні з Польщею і Радянським Союзом та побудові під її протекторатом соборної України [Пор.: Злепка, 1980, 267 с.; Злепка, 1994, с. 249–308; Косук, 1986, 665 р.; Косик, 1993, 660 с.].

В іншому місці своєї успішної книги Я. Грицак і сам про це пише: «Занепокоєння європейських держав викликала позірною підтримка Карпатської України фашистською Німеччиною. Оскільки формально автономна держава була проголошена за участю Гітлера, англійські і французькі уряди трактували автономію Карпатської України як перший крок на шляху німецького завоювання України й створення васальної української держави. Треба сказати, що старші лідери ОУН прагнули підтримати серед місцевого населення переконання, що за українською справою стоїть велика тінь Гітлера, висувуючи гасло про «батька Волошина, вуйка Гітлера». Сам Волошин узаконив діяльність фашистської партії у краї і заборонив антинацистську пропаганду». У підсумку, «Карпатська Україна опинилася у повній ізоляції, і єдиним гарантом її існування була фашистська Німеччина» [Грицак, 1996, с. 202].

Львівський історик гіперболізує (і звісно глумиться) вагомість Карпатської України у загостренні міжнародної ситуації напередодні Другої світової війни. Окрім Словаччини, Польщі та особливо Угорщини, занепокоєних німецьким проектом Карпатської України як «П'ємонту Великої України», її існування турбувало ще й радянський Кремль. «Можливість перетворення Карпатської України у зародок більшої самостійної української держави створювало додаткову напруженість й у відносинах між Москвою і Берліном», – на повному серйозні твердить Я. Грицак, і тут таки сам собі неумисно суперечить, коли пише, що 10 березня 1939 р. на XVIII з'їзді ВКП(б) Й. Сталін висміяв ідею про приєднання УРСР з 30 млн. до Карпатської України з населенням 700 тис. чол., прозвавши цю «міжнародну оборудку» «злиттям слона з комаром». У Берліні, зрозумівши відсутність у Сталіна «претензій на цю частину української території», через кілька днів А. Гітлер «дав дозвіл Угорщині на окупацію Закарпаття». Щойно 14 березня 1939 р. угорські війська атакували Карпатську Україну, як увечері того ж дня «уряд Волошина встиг проголосити державну незалежність краю. Незалежність тривала недовго: 16 березня угорське військо захопило Хуст». Ніде не згадавши про перше засідання Сойму Карпатської України 15 березня 1939 р., проголошення її державної незалежності, обрання А. Волошина президентом та кількаразові його звернення до Берліна про взяття Карпатської України під свій протекторат, Я. Грицак

доречно наголосив на тому, що з «усіх областей колишньої Чехо-Словаччини тільки Карпатська Україна вчинила збройний опір загарбнику». В результаті цих подій, пише історик, «радянське керівництво потрактувало ліквідацію Карпатської України як поступку з боку Німеччини. Це послужило поштовхом до німецько-радянського зближення, що завершилося укладенням пакту Молотова – Ріббентропа і вимостило шлях німецькій агресії на Схід» [Грицак, 1996, с. 202–203].

Мій розгляд теми Карпатської України та постаті А. Волошина в загальних наративах з історії України завершує остання книжка Ярослава Грицака під назвою «Подолати минуле: глобальна історія України» [Грицак, 2022, 408 с.], яка за короткий час встигла бути перекладеною кількома європейськими мовами. Якщо в мініатюрній концепції львівського історика «26-й процент, або Як подолати історію» (2014) про Закарпаття не згадано навіть в тому місці, де йдеться про регіональні відмінності в Україні [Грицак, 2014, с. 86–89], то на цей раз професор Українського католицького університету виділив кількамісячним подіям в Карпатській Україні (без згадки про А. Волошина) менше сторінки тексту [Грицак, 2022, с. 261].

Восени 1938 р. «українське питання активізувалося поза його волею, у зв'язку із чехословацькою кризою», – дотепно розпочинає свій коментар Я. Грицак. Внаслідок того, що «Гітлер домігся розчленування Чехословаччини» (повернув Німеччині Судети), «Закарпаття нарешті дістало давно обіцяну автономію. Закарпатська автономія відродила серед українців надії на постання, за підтримки Гітлера, української держави. Закарпаття мало стати новим українським «П'ємонтом», навколо якого могли би об'єднатися решта українських земель», – пише цілком серйозно відомий вчений. Як наслідок, «у повітрі знову запахло війною – тим разом між Сталіним та Гітлером за Україну». «У березні 1939 року Сталін висміяв ці плани як «злиття слона з комашкою» (тобто Радянської України із Закарпаттям), натомість Гітлер дозволив своєму союзникові, Угорщині, окупувати Закарпаття. Вважають, що ці події проклали дорогу до укладення німецько-радянського пакту Молотова-Ріббентропа 23 серпня 1939 року, який дозволив Гітлеру розпочати Другу світову війну», – пише не критично Я. Грицак [Грицак, 2022, с. 261]. Після таких слів у читача може скластися хибна думка, мовляв, Гітлерові розпочати Другу світову війну заважала Карпатська Україна, тому він дозволив своєму союзникові Угорщині окупувати «одноденну республіку».

Разом із тим, чехословацька криза «засвідчила перемогу української орієнтації на Закарпатті (яким чином це сталося, історик не зобов'язує себе пояснити читачеві як і в попередньому нарисі – авт.). Автономне Закарпаття офіційно називало себе «Карпатською Україною», а українські діячі становили кістяк місцевого уряду» (насправді автономна провінція і до, і після конституційного закону Ч-СФР від 22 листопада 1938 р. мала офіційну законну назву «Підкарпатська Русь», тоді як назва «Карпатська Україна» була лише самоназвою краю,

введеною хустським урядом А. Волошина тільки 30 грудня 1938 р. – авт.). «Коли Гітлер дав згоду на угорську окупацію Закарпаття, автономний уряд проголосив національну самостійність Карпатської України», яка, як незалежна держава «проіснувала всього день» (насправді три дні – з 15 до 18 березня 1939 р. – авт.). Опір угорському вторгненню, слушно пише Я. Грицак, «був наскільки безстрашним, настільки й безнадійним. Смерть оборонців Карпатської України, однак, стала основою для героїчного національного міфу, якого так бракувало місцевому населенню» [Грицак, 2022, с. 261].

Безликому (у версії Я. Грицака) «місцевому населенню» «героїчного національного міфу» ніколи не бракувало: проблема в тому, що під «місцевим населенням» українські історики завжди хибно розуміли тільки русинів, котрі стали українцями, тоді як насправді місцевими були ще й угорці, і волохи (румунні), і німці, і жиди, і словаки, і роми, тобто всі корінні народи землі з багатьма іменами, які жили під Карпатами сотні років. Русини, за переписами від 1773 до 1941 р., завжди складали трохи більш ніж половину або половину місцевого населення. У зв'язку з цим, для «місцевого населення» спільна боротьба проти чужинців була і є «основою героїчного національного міфу»: 1) з угорським королем Матяшем Гун'яді Корвіном у другій половині XV ст. – проти турків і австрійців; 2) із трансільванськими князями Бочкаї, Бетленом і Ракоціями у Тридцятилітній війні 1618 – 1648 рр. – проти Габсбургів; 3) із куруцями Імре Текелі та Ілони Зрінї у 1670 – 1680-х рр. – проти австрійців; 4) під прапорами «За Бога, Батьківщину і Свободу» князя Трансільванії Ференца Ракоція II у 1703–1711 рр. – проти Габсбургів; 5) із революційною армією Лайоша Кошута гонведами у 1849 р. – проти австрійців і російських військ; 6) з усіма народами Австро-Угорської монархії у Великій війні 1914 – 1918 рр. – проти російської армії; 7) у складі угорської армії у 1941 – 1944 рр. – проти Червоної армії СРСР; 8) у складі чехословацького армійського корпусу Людвіга Свободи у 1942 – 1944 рр. – проти фашистської Німеччини та їхніх угорських союзників... Чи може смерть «місцевого населення» за своїх дітей і батьків, свою спільну землю і батьківщину під Карпатами у всіх тих випадках була не такою героїчною, як героїчна смерть оборонців Карпатської України у березневі дні 1939 р. проти угорської армії?! Смерть за рідних, свою землю і батьківщину завжди є однаково героїчною, бо йдеться про принесення найвищої жертви – жертви власного життя. Інша справа як різні народи з числа «місцевого населення» ставляться до своїх місць пам'яті, глорифікують та комеморують їх у своєму житті як «національні міфи».

«Доля Карпатської України, – зауважує Я. Грицак, – показала реальну вагу українського питання: воно деградувало з одного з найважливіших питань повосенної Європи до статусу розмінної монети. Ця деградація збіглася з деградацією ліберальної демократії» [Грицак, 2022, с. 261]. З таким висновком вченого складно не погодитися.

Наративи з історії Європи. Глорифікована в українській історіографії тема Карпатської України та її президента А. Волошина, яка вустами таких відомих

істориків як Ярослав Грицак та Сергій Плохій, чий загальні наративи з історії України тисячними накладами та різними мовами тиражуються в Україні, Європі, Північній Америці та Азії, проклала прямий шлях до пакту Молотова-Ріббентропа і розв'язання Другої світової війни, тим часом ледь помітна в загальних наративах з історії Європи.

Найкращий до нині виклад подій історії Центрально-Східної Європи про період між двома світовими війнами належить професорові політології Колумбійського університету **Джозефу Ротшильду**. Його книга з'явилася в 1974 р. у видавництві Вашингтонського університету, а в Україні вийшла друком у київському видавництві «Мегатайп» у 2001 р. [Ротшильд, 2001, 496 с.]. Між трьома різними назвами сучасного Закарпаття щодо доби міжвоєнної Чехословаччини – «Підкарпатська Русь», «Карпатська Україна» та «Карпатська Русь», американський історик найчастіше користується останньою [Ротшильд, 2001, с. 107–109, 153–155, 167–169], а щодо її східнослов'янського населення – частіше вживає назву «русини (українці)».

Почавши із зауваження про те, що для чехів «зобов'язання подарувати автономію [для Карпатської Русі] було і юридичним, і моральним» ще від міжнародного договору про захист меншин від 10 вересня 1919 р. та конституції ЧСР від 29 лютого 1920 р., його реалізація сталася лише «під тиском мюнхенської катастрофи 8 жовтня 1938 року». Зволікання з надання автономії карпаторуській провінції чехи пояснювали її надзвичайною відсталістю та бідністю, а надто «специфічно політичною «відсталістю» – сильних руйнівних тенденцій – комуністичної, української та найтривожнішої, мадярофільської» [Ротшильд, 2001, с. 153–154]. І це, звісно, правда.

Внаслідок Мюнхенської конференції та Віденського арбітражу Чехо-Словаччина позбулася трьох десятих своєї території, одну третину своєї людності й чотири десяті національного доходу. «Хоча приводом для розчленування Чехословаччини була «етнічна справедливість», – зазначає Дж. Ротшильд, – виявилося, що з майже п'яти мільйонів людей, переданих під німецьку, польську та угорську юрисдикцію, понад один з чвертю мільйон склали чехи, словаки та карпатороси, тимчасом, як півмільйона німців та угорців лишилися у поділеній країні. Ці факти, – на думку історика, – є красномовним свідченням неможливості спланувати етнічні кордони у міжвоєнній Східно-Центральній Європі» [Ротшильд, 2001, с. 167]. І це, схоже, на правду теж.

Американський славіст польського походження, професор історії Єльського університету в США (1967 – 1997) **Пьотр Вандич** у 1992 р. опублікував у Лондоні загальний наратив з історії Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до початку 1990-х рр. під промовистою назвою «Ціна свободи», що вважається класичною історією регіону. У 2004 р. відоме київське видавництво «Критика» привело цю працю і до українського читача [Вандич, 2004, 464 с.]. Чехословаччині, долю якої в Мюнхені вирішила німецько-італійсько-британсько-французька ухвала,

автор присвятив не цілу сторінку свого наративу.

В результаті Мюнхенської конференції та Віденського арбітражу Чехо-Словаччина втратила на користь Німеччини, Польщі та Угорщини 30% своєї території, третину населення та дві п'ятих промислової потужності, не кажучи вже про стратегічні та укріплені кордони. Згідно з Жилінською угодою Чехо-Словаччина, на думку П. Вандича, «була державою двох рівних націй із власними парламентами та адміністраціями. Карпатська Україна отримала автономний статус. Все це виявилось минулим». Берлін намовив о. Й. Тісо проголосити незалежність Словаччини 14 березня 1939 року. Водночас Гітлер викликав до себе Еміла Гаху, президента ЧСР, і під погрозою бомбардування Праги змусив прийняти статус німецького протекторату Богемії-Моравії. Німецькі війська вступили до Праги 15 березня. «Майже в той самий час Угорщина за допомогою Польщі окупувала Карпатську Україну, яка перед тим також проголосила незалежність. Чехословацької держави більше не існувало», – констатує історик [Вандич, 2004, с. 274–275]. Польща, звісно, ніякої участі в окупації Карпатської України не брала.

Тема Карпатська Україна та постать А. Волошина піднімається і в найкращому з мого погляду навчальному посібнику з історії Центрально-Східної Європи колективу українських істориків за редакцією професора історії Львівського національного університету імені Івана Франка **Леоніда Зашкільняка**, рекомендованого студентам історичних і гуманітарних факультетів університетів [Історія, 2001, 660 с.]. Матеріал про міжвоєнну Чехословаччину розміщено в розділі 8, параграфі 5, автором якого є уродженець Ужгорода, професор історії Інституту історії України НАН України Степан Віднянський [Історія, 2001, с. 417–426].

В розрізі заявленої теми публікації київським істориком зазначено (дуже хаотично), що попри те, що Закарпаття, «яке увійшло до складу Чехословаччини під назвою «Підкарпатська Русь» і як автономна одиниця одержало широкі права, автономний сейм з юрисдикцією в питаннях мови, освіти, релігії та місцевого управління, губернатора, що призначався президентом ЧСР, представництво в парламенті республіки». Відтак, С. Віднянський згадує про два автономні уряди в 1938 р. на чолі з прем'єрами А. Бродієм заміненого Прагою на А. Волошина, та пише: «У листопаді того ж року були внесені доповнення до Конституції ЧСР у формі «Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі», згідно з яким 12 лютого 1939 р. відбулися вибори до законодавчого органу автономії – Союму Карпатської України (ця назва краю стала вживатися з 30 грудня 1938 р.)» [Історія, 2001, с. 423].

«Поступово українська національна свідомість здобула міцні позиції серед закарпатців, що переконливо засвідчили розбудову автономної Карпато-Української Держави у складі федеративної ЧСР наприкінці 1938 – початку 1939 рр. і проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України як «найменшої вітки українських земель», – резюмує київський історик [Історія, 2001, с. 424]. При цьому, правда, він не пояснює студентам історичних і

гуманітарних факультетів українських університетів, чому в українців Закарпаття, які, як загалом вважається, тут жили віддавна, «українська національна свідомість здобула міцні позиції» лише в 1938–1939 рр.; по-друге, в складі однієї держави (Чехо-Словаччини) не могла бути інша держава («Карпато-Українська»), тому що це була автономна провінція Підкарпатська Русь, а назва Карпатська Україна, як пише історик сторінкою раніше, з'явилася 30 грудня 1938 р., яка стала законною лише 15 березня 1939 р.; по-третє, про жодну «найменшу вітку українських земель» у двох законах, прийнятих на першому та останньому засіданні Союму Карпатської України 15 березня 1939 р. в Хусті, нічого не написано.

Після аншлюсу Австрії Німеччиною 12 березня 1938 р., пише С. Віднянський, в ЧСР «зріс та консолідувався античехословацький автономістський й сепаратистський рух як серед судетських німців, так і в Словаччині та Підкарпатській Русі». Чехословаччина втратила в результаті Мюнхенської конференції та Першого Віденського арбітражу одну третину своєї території з населенням 5 млн чол., а також потужні прикордонні укріплення і 40% промислового потенціалу. З проголошенням автономії Словаччини (6 жовтня) та Підкарпатської Русі (11 жовтня) 1938 р. перша ЧСР припинила своє існування. 22 грудня був затверджений закон про автономії Словаччини та Підкарпатської Русі – Карпатської України (насправді – 22 листопада 1938 р. і без Карпатської України – авт.). Слідом за Словаччиною 15 березня 1939 р. було проголошено незалежність Карпатської України на чолі з президентом А. Волошином [Історія, 2001, с. 425–426]. Спочатку Союм проголосив незалежність Карпатської України, після чого відбулися вибори президента, що й закріплено у відповідній стенограмі, протоколах та прийнятих двох законах [Росоха, 1991, 88 с.].

Особливе значення для формування історичної освіти, самоосвіти та академічних досліджень займають історичні атласи. Сьогодні найкращими історичними атласами Центральної Європи є атласи у виконанні відомого канадського українця і карпаторусинця професора історії та політології Торонтського університету **Павла-Роберта Магочія**. Оpubліковані видавництвом Торонтського університету атласи витримали три перевидання англійською мовою (1993, 2002 і 2018) і одне видання македонською мовою (2018). У всіх чотирьох виданнях (я користуюся останнім англійським виданням 2018 р.) [Magocsi, 2018, 275 р.] Підкарпатська Русь та карпато-русини міжвоєнної доби представлені на трьох мапах: у Чехословаччині (мапа 41a), Чехії (41b) та Словаччині (41c). Всі три мапи супроводжуються (як і весь історичний атлас) розлогами текстовими легендами [Magocsi, 2018, р. 140–144].

В найкращій загальній історії Європи авторства відомого британського історика **Нормана Дейвіса**, професора Університету Лондона, книги, що витримала з 1996 р. лише дев'ять українських перевидань (з 2000 до 2020 р.), згадано про чехословацьку кризу 1938–1939 рр. та про Підкарпатську Русь. До переліку диктаторів різних

політичних «мастей» історик включив і отця Йозефа Тісу в Словаччині [Дейвіс, 2020, с. 971]. Мюнхенську конференцію 29–30 вересня 1938 р., що стала переломною психологічною миттю міжвоєнної дипломатії, пише Н. Дейвіс, «слід кваліфікувати як одну з наймерзенніших капітуляцій в історії», яку вчинив британський прем'єр-міністр Невіл Чемберлен, цинічно заявивши, сходячи з трапу літака в Хітроу, що забезпечив «мир нашій добі». Сер Вінстон Вільям Черчілль, його наступник на посаді голови королівського уряду, після цього визнав у палаті громад: «Ми зазнали поразки без війни», або в іншому місці, сказав, що Британія мала вибір «між ганьбою і війною»: «Ми вибрали ганьбу і дістали війну». Через півроку після Мюнхена впали рештки Чехословаччини, Гітлер увійшов до Праги [Дейвіс, 2020, с. 1020–1021], двері до якої відкрив йому особисто Чемберлен.

10 березня 1939 р. центральний чехословацький уряд у Празі оголосив про розпуск незалежного словацького уряду, після чого ображений словацький прем'єр отець Тісо звернувся до Гітлера по захист. По тому як фюрер відчитав чехо-словацького президента Еміла Гаху як малу дитину (після чого його довелось приводити до тями ін'єкціями), той погодився на неминучість розпаду його країни. «*Богемія і Моравія були перетворені на нацистський протекторат, Словаччина ставала суверенною республікою, Підкарпатська Русь відходила до Угорщини. Гітлер тріумфально, так само як і до Відня, вступив до Праги – без жодного пострілу*», – констатує Норман Дейвіс [Дейвіс, 2020, с. 1026].

Висновки-уроки. Якщо для українських істориків (або проукраїнських західних авторів) характерна телеологічно-патріотична візія про закономірний процес перетворення підкарпатських русинів у закарпатських українців як «давньої галузки єдиного українського народу», то більшість неукраїнських істориків схильні розглядати появу українського уряду на чолі з о. А. Волошином та встановлений ним після недемократичних виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р. авторитарний політичний режим з однією правлячою партією УНО виключно в контексті східної політики нацистської Німеччини (в конкретному випадку плану «Грюн» по розвалу ЧСР) (аналогічно до діяльності словацького автономного уряду о. Йозефа Тіси), а коли хустський уряд не отримав очікувану від Третього Райху допомогу проти угорського військового вторгнення, то за прикладом словацьких сепаратистів проголосив самостійну, незалежну державу Карпатську Україну, яку героїчно і безнадійно захищали від угорської регулярної армії здебільшого беззбройні січовики з гімназійними дітьми Севлюша / Виноградова і Хуста під проводом галицьких націоналістів Михайла Колодзінського і Зенона Коссака.

На підставі висвітлення теми/образу Карпатської України та постаті А. Волошина на сторінках проаналізованих вище найновіших шкільних підручників та найпопулярніших синтезних наративів з історії України та історії Європи можемо зробити наступні три уроки-висновки.

Урок-висновок перший. Більшість авторів

недотримуються офіційної термінології щодо назви сучасної території Закарпаття та її східно-слов'янського населення у міжвоєнний час, коли край входив до складу Першої і Другої Чехословацької Республіки. Замість послідовного використання офіційних назв «Підкарпатська Русь», «Підкарпаторуська земля», «автономна Підкарпатська Русь» та «русини», «підкарпатські русини», «карпатські русини» авторами часто вживаються неофіційні назви «Закарпаття», «Закарпатська Україна», «Карпатська Україна», «русини-українці», «закарпатські українці», «українці Закарпаття». В період з 11 жовтня 1938 до 15 березня 1939 р. офіційною, законною назвою автономного краю була лише назва «Підкарпатська Русь», підтверджена конституційними змінами парламентом Ч-СР 22 листопада 1938 р. Назва ж «Карпатська Україна» була затверджена самим хустьким урядом А. Волошина лише 30 грудня 1938 р. як паралельна назва до назви «Підкарпатська Русь», а як офіційна, законна назва краю стала лише 15 березня 1939 р., коли її було затверджено на першому і останньому засіданні Сойму Карпатської України. Законну еволюцію цих змін слід мати на увазі і при використанні назв «підкарпатські русини» та «карпатські українці».

Урок-висновок другий. Всі східнослов'янські жителі автономного краю за етнічним походженням та самоідентифікацією були підкарпатськими русинами, які, втім мали різні орієнтації (чи, як висловився П.-Р. Магочій у своїй успішній публікації про українське національне відродження 1990 р., «структуру численних ідентичностей та взаємовиключних лояльностей» [Магочій, 1999, с. 97–107]): 1) три національні орієнтації – русофільську, русинофільську та українофільську; 2) п'ять політичних орієнтацій – прочехословацьку, проугорську, проукраїнську, прорадянську, пронімецьку; 3) три ідеологічні орієнтації – прокомуністичну, пронаціоналістичну, пронацистсько-фашистську. У зв'язку з такою структурою взаємовиключних лояльностей та численних ідентичностей і орієнтацій, священник Мукачівської греко-католицької єпархії та гімназійний педагог о. А. Волошин був українофілом карпаторусинського походження, що мав прочехословацьку та проукраїнську політичну орієнтацію.

Урок-висновок третій. Сьогодні ми як ніколи прагнемо жити в правовому полі та при верховенстві закону стосовно таких базових понять і цінностей як

права людини та громадянина, державний суверенітет, територіальна цілісність, міжнародне право, сепаратизм, колабораціонізм, державна зрада тощо. Тому для будь-якого дослідника при висвітленні теми Карпатської України та постаті А. Волошина (чи будь-яких інших подібних тем) найвищим авторитетним джерелом повинні бути закони Чехословацької Республіки, в правовому полі якої, під тиском Мюнхенської кризи в Європі та німецького розширення «життєвого простору» (*Lebensraum*) на схід, автономна Підкарпатська Русь еволюціонувала в суверенну Карпатську Україну, а чехословацькими громадянами були в тому числі всі члени українського уряду в Хусті включно до 15 березня 1939 р., коли нацистська Німеччина остаточно виконала план вермахта «Грюн» по розвалу Чехословацької Республіки, в чому Берліну неабияк допомагали урядовці в Братиславі та Хусті, навіть якщо вони це робили неумисно (несвідомо).

Як впливає з вище наведеного фактичного матеріалу, всупереч «сердитому вердикту» Е. Гийдела, карпатоукраїнська тематика достатньо мірою висвітлена в шкільних підручниках (О. Гісем, О. Мартинюк) і загальноукраїнських гранд-нарративах (О. Субтельного, А. Каппелера, Е. Вілсона, С. Єкельчика, С. Плохія, Я. Грицака та особливо П.-Р. Магочія) та навіть пошанована в центральноєвропейській (Дж. Ротшильд, П. Вандич, Л. Зашкільняк / С. Віднянський, П.-Р. Магочій) і загальноєвропейській (Н. Дейвіс) історіях. Дискусійним у цій темі продовжує залишатися пошук методологічного консенсусу: як поєднати образ Карпатської України та постаті А. Волошина, що впливає безпосередньо з офіційних документальних першоджерел з глорифікованим, націоналістичним образом, що сформувався під тиском різних комеморативних практик держави та громадянського суспільства в Україні після 1991 р. і існує у вітчизняній історичній науці як ідеологічний штамп та історіографічний стереотип, за межі якого можна вийти із неприйнятними у правовій державі наслідками. Молодий громадянин України, який перед 18-им роком свого життя закінчує загальноосвітню школу і набуває правової зрілості, повинен виховуватися на історичній правді, а не на міфах. Принаймні цього від нас істориків вимагає наше ремесло/мистецтво – наука Історія.

Список використаних джерел

- Botlik, J., 2022. *A ruszin nép vértanúja Bródy András (1895 – 1946)*, Budapest, 389 old.
- Botlik, J., 2005. *Közgazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 552 old.
- Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Co-editor: P. R. Magocsi with I. Pop and author of 524 entries and 13 maps, Revised and expanded edition, 2005, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, ix, 569 p., 13 maps, 11 illustrations.
- Expose Dr. G. I. Žatkoviča: býveho gubernatora Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi*, 1921, Homsted, Pa.: Rusin Information Bureau, 43 s.
- Jarnecki, M., Kolakowski P., 2017. «*Ukraiński Piemont*». *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938 – 1939*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 379 s.
- Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Monográfia / Історія Закарпаття. Спадщина та виклики. Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту ім. Ференца П Ракоці, Редколег.: Л. Брензович (голова); Д. Чотарі (гол. ред.), М. Орбан, Ш. Добош (відп. ред.); І. Самборовскі-Нодь, І. Сакал та Л. Браун (члени ред. колег.); Автори: А. Рац, А. Шушлик, Б. Кейс, Е. Молнар Д., І. Самборовскі-Нодь, І. Орос, І. Сакал, І. Часар, К. Дорчі, К. Гіреш-Ласлов, Л. Браун, Н. Вароді, Н. Севлеші, Ш. Добош, І. Молнар Д., Ф. Молнар, Д. Данч, Д. Чотарі, 2021, Ungvár: RIK-U Kft., 788 old.

- Kosyk, W., 1986. *L'Allemagne national-socialiste et L'Ukraine*, Paris: Publications de l'Est Européen, 665 p.
- Magocsi, P. R., 1996. *A History of Ukraine*, Toronto: University of Toronto Press – Seattle: University of Washington Press, xxvi, 784 p., 42 maps, 19 tables.
- Magocsi, P. R., 2010. *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, Second, revised and expanded edition, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, xxviii, 894 p., 46 maps, 23 tables.
- Magocsi, P. R., 2017. *Historia Ukrainy: ziemia i ludzie*, Preface by Adam Świątek, Afterword by Andrzej Zięba, Polish by translation Marek Król and Alicja Waligóra-Zblewska, Cracow: Księgarnia Akademicka, 1062 and 32 p., 46 maps, 23 tables, 81 illustrations.
- Magocsi, P. R., 1993. *Historical Atlas of Central Europe, A History of East Central Europe*, Vol I. Seattle, Wash.: University of Washington Press and Toronto: University of Toronto Press, xiv, 219 p., 89 maps, 28 tables.
- Magocsi, P. R., 2002. *Historical Atlas of Central Europe*, Revised and expanded edition, Seattle: University of Washington Press; Toronto: University of Toronto Press; London: Thames and Hudson, xiv and 274 p., 119 maps, 47 tables.
- Magocsi, P. R., 2018. *Historical Atlas of Central Europe*, Third revised and expanded edition, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, xiv and 275 p., 110 maps, 48 tables.
- Magocsi, P. R., 2007. *Ukraine: An Illustrated History*, Toronto – London: University of Toronto Press; Seattle: University of Washington Press, x, 336 p., 46 maps, 16 tables, 310 illustrations.
- Magocsi, P. R., 1985. *Ukraine: A Historical Atlas*, With cartography by Geoffrey J. Matthews, Toronto – London – Buffalo: University of Toronto Press, 62 p., 24 map plates.
- Magocsi, P. R., [2023]. *Ukrayna. Bir Tarihsel Atlas*, Türkcesi Maryna Kravets, Victor Ostapchuk, Murat Vasar / Manuskript.
- Magocsi, P. R., 2018. *Исторически атлас на Централна Европа*, Перевод од англиски јазик Маја Ристовска, Скопје: Nampres, xiv, 290 c.
- Magyar statisztikai közlemények*, 1916. Budapest, vol. 61: 1910 évi népszámlálása, sz. 5, old. 586–589.
- Plokhy, S., 2015. *The Gates of Europe: a History of Ukraine*, New York: Basic Books, A Member of the Perseus Books Group, 432 p.
- Pop, I., 2005. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, Praha: Nakladatelství Libri, 534 s.
- Pop, I., 2020. *Malé dejiny Rusínov*, Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 238 s.
- Richlik, J. – Richlik, M., 2016. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918 – 1946*, Vyšehrad, 237 s.
- Shandor, V., 1997. *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Political and Legal History*, Cambridge, Mass., xvii, 321 p.
- Notes. Bibliography. Index. Photographs.
- Stefan, A., 1954. *From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine*, New York: Carpathian Star Publishing Co, 48 p.
- Suško, L., 1973. Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskéj Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939, *Československý časopis historický*, vol. XXI, čís. 2, Praha, s. 161–197.
- Švorc P., 2023. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)*, Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, o. z., 423 s.
- Švorc, P., 1996. *Zakliata krajina Podkarpatská Rus (1918–1946)*, Prešov: Universum, 128 s.
- Winch, M., 1939. *Republic for a day. An Eye-Witness Account of the Carpatho-Ukraine Incident*, London: Robert Hale Limited, 287 p.
- Zlepko, D., 1980. *Die Entstehung der polnisch-ungarischen Grenz (Oktober 1938 bis 15. März 1939). Vergangenheitsbewältigung oder Großmachtpolitik in Ostmitteleuropa*, Studia Hungarica: Schriften des Ungarischen Instituts München. Herausgeber: Georg Stadtmüller, Horst Glassl, Ekkehard Völkl., Band 15, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik Verlag, 207 s.
- Адамович, С., 2020. *На допомогу Карпатській Україні (1938 – 1939 рр.)*, Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 240 с.
- Бандусяк, М., 1996. Правда і вигадки про Думен, *Карпатська Січ: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської Січі (Ужгород, 11–12 березня 1995 р.)*, Ред.-упоряд. Василь Худанич, Ужгород: МПП «Гражда», 1996, с. 217–218.
- Бірчак, В., 2007. *Карпатська Україна. Спогади й переживання*, Ужгород: Гражда, 200 с.
- Бірчак, В., 1940. *Карпатська Україна: Спомини й переживання*, Прага: «Нація в поході», 91 с.
- Вандич, П., 2004. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення*, Пер. з англ. С. Грачової, Київ: Критика, 463 с.
- Василина, Н. Д., 2009. *Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Монографія*, Ужгород: Карпати, 224 с.
- Вегеш, М. М., 1998. *Історичні монографії та дослідження. Том I. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни*, Київ – Ужгород: Колір-Прінт, 380 с.
- Вегеш, М., Богів, О., 1997. *Міжнародне становище Карпатської України (1938–1939 рр.)*. Ужгород: Б. в., 136 с.
- Вегеш, М., Токар, М., Басараб, М., 2008. *Карпатська Україна в контексті українського державотворення. Навчальний посібник*, Ужгород: Карпати, 256 с.
- Вегеш, М., Токар, М., 2009. *Карпатська Україна: на шляху державотворення*, Ужгород: Карпати, 448 с.
- Вегеш, М., 2009. *Августин Волошин: Життя і помисли президента Карпатської України*, Друге, доповнене видання, Ужгород: Карпати, 480 с.
- Вегеш, М., 2002. *Вони боронили Карпатську Україну. Нариси історії національно-визвольної боротьби*, Ужгород: Карпати, 407 с.
- Вілсон, Е., 2004. *Українці: несподівана нація*, Пер. з англ. Н. Гончаренко та О. Гриценка, Київ: К.І.С., 552 с.
- Вінч, М., 2012. *«Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України*, Пер.: Наталія Кирчів, Київ: Темпора, 328 с.
- Гийдел, Е., 2007. Рутенія über alles, *Україна модерна*, Число 12 (1): *Стандарти науки і академічне середовище*, Київ–Львів: Критика, с. 191–217.
- Гісем, О. В., Мартинюк, О. О., 2019. *Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладу загальної середньої освіти*, Харків: Видавництво «Ранок», 224 с. : іл.
- Гісем, О. В., Мартинюк, О. О., 2019. *Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладу загальної середньої освіти*, Харків: Видавництво «Ранок», 240 с. : іл.
- Грицак Я., 1996. Чому зазнала поразки українська революція? *Генеа: Філософія. Історія. Політологія*, Київ: Видавництво

«Генеза», 1996, № 1 (4), с. 124–131.

Грицак Я., 1999. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації, *Україна модерна*, Чис. 2–3. За 1997 – 1998 рр., Львів, с. 254–269.

Грицак, Я., 1996. *Нариси історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття: Навч. посібн.*, Київ: Генеза, 360 с.

Грицак, Я., 2014. *26-й процент, або Як подолати історію*, Київ: Фонд Порошенка, 136 с.

Грицак, Я., 2022. *Подолати минуле: глобальна історія України*, Київ: Портал, 408 с.

Грушевський, М., 1905. *Історія України-Руси, Том II. XI – XIII вік*, Видання друге, розширене, Львів: Видавництво друкарні НТШ, 633 с.

Державний архів Закарпатської області, фонд 151: *Правління Мукачівської греко-католицької єпархії*, опис 18. *Кореспонденція з Урядом Ради Міністрів Карпатської України*, спр. 1257, арк. 5.

Дейвіс, Н., 2020. *Європа. Історія*, Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ: Основи, 1464 с. + іл. [1496 с.].

Домбровський, Д., 2012. *Польща і Закарпаття: 1938 – 1939*, Київ: Темпора, 392 с.

Енциклопедія історії та культури карпатських русинів, Укладачі: П. Р. Магочій та І. Поп; заг. ред. П. Р. Магочія; пер. з англ. Н. Кушко; ред. укр. вид. В. Падяк; вип. ред. Л. Ільченко, 2010, Ужгород: Видавництво В. Падяка, XXXII + 856 с., 13 мап, 1150 ілюстрацій.

Скельчик, С., 2010. *Історія України. Становлення сучасної нації*, Авторизов. пер. с англ. Н. Климчука; ред. Е. Левенсон, Київ: К.І.С., 400 с.: іл.

Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання), Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець, 2010, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 720 с.

Закарпаття в етнополітичному вимірі, Кол. авт., 2008, Київ: ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 682 с.

Зленко, Д., 1994. Українське питання у 1938 – 1939 роках і Третій Райх, *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, Том ССХХVIII: Праці Історично-філософської секції. Львів, с. 249–308.

Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів, За ред. Л. Зашкільняка, 2001, Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 660 с.

Каппелер, А., 2007. *Мала історія України*, Пер. з нім., Київ: К.І.С., 264 с.

Косик, В., 1993. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*, Пер. з франц. Р. Осадчука, Париж – Нью-Йорк – Львів, 660 с.

Лисяк-Рудницький, І., 1994. *Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності, Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе: В 2 томах*, Том 1, Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої, Київ: Основи, с. 451–470.

Магочій, П., 1991. Українське національне відродження. Нова аналітична структура, *Український історичний журнал*, № 3, с. 97–107.

Магочій, П. Р., 1994. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948)*, Авторизов. пер. з англ., Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 296 с.

Магочій, П. Р., 2007. *Історія України*, Авторизов. пер. з англ. Е. Гийдела, С. Грачової; наук. ред. Е. Гийдел, А. Порицький та Б. Янишин, Київ: Критика, 640 с., 46 карт, 10 таблиць.

Магочій, П. Р., 2012. *Ілюстрована історія України*, Пер. з англ. С. Біленький, Київ: Критика, 447 с.: іл.

Магочій, П. Р., 2012. *Україна: історія її земель та народів*, Авторизов. пер. з англ. Е. Гийдел, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук, Ужгород: Видавництво В. Падяка, ХХІІ + 794 с. + карти + таблиці.

Магочій, П. Р., 2020. Чоловік, що остав президентом європейської республіки Григорій Ігнатій Жаткович, *Річник Руской Бурси*, Вип. 16, Горлиці – Краків, с. 207–240.

Магочій, П. Р., 2021. *Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848 – 1948)*, Друге видання, доповнене та перероблене; передм. В. Фенича; вип. ред. та покажчики Л. Ільченко; ред. В. Падяк, Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, XLVIII, 768 с., 6 мап, 6 таблиць.

Магочій, П.-Р., 2022. *Ucraina Redux: державність та національна ідентичність*, Пер. з англ. Владислав Гриневич молодший / Magocsi, P. R., 2022, *Ucraina Redux: On Statehood and National Identity*, Transl. Vladyslav Hrynevych Jr., Київ, 98 с., мапи [Текст українською та англійською мовами].

Мазурок, О., 2007. Передмова, *Жаткович Ю. Етнографічний очерк угро-руських: Комплексне видання*, Упоряд. і передм. О. С. Мазурка, Ужгород: Мистецька лінія, с. 8–60.

Нариси історії Закарпаття: у трьох томах, Том II (1918 – 1945), Відп. ред. і керівн. авт. колект. проф. І. Гранчак, 1995, Ужгород: Закарпаття, 663 с.

Офіцинський Р., 2020. *Карпатська Україна: Історичні есе*, Ужгород: ТІМРАНИ, 288 с.

Офіцинський, Р., 1997. *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 – 1944)*, Передм. В. Задорожного, Київ: Інститут історії України Національної академії наук України, 244 с.

Перфецкий, Е., 1914. *Обзор угрорусской историографии*, Санкт-Петербург, 51 с.

Перфецкий, Е., 2009. *Обзор угрорусской историографии, Вчені Росії про Закарпаття: Із карпатознавчої спадщини*, Упоряд., підгот. текстів, передм. та приміт.: О. С. Мазурка та І. О. Мандрика, Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», с. 69–114.

Плохій, С., 2016. *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності*, Пер. з англ. Р. Клочка, Харків: Клуб сімейного дозвілля, 496 с.

Поп, Д., 2005. *Історія Подкарпатської Русі*, Ужгород, 264 с.

Поп, Д., 2015. *Мала історична енциклопедія Подкарпатської Русі*, Ужгород, 200 с.

Поп, И., 2008. *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938 – 1945 гг.)*, Ужгород, 104 с.

Поп, І., 2012. *Мала історія Русинів*, Ужгород, 186 с.

Пушкаш, А., 2006. *Цивілізація или варварство: Закарпаття 1918 – 1945*, Москва: Издательство «Европа», 557 с.

Рожик, М. Є., Ерстенюк, М. І., Пасічник, М. С., Сухий, О. М., Федик, І. І., 2004. *Всесвітня історія: Новітній період. 1914 – 1939: Підручник для 10-го класу загальноосв. навч. закладів*, Київ: Генеза, 312 с.

Росоха, С., 1991. *Сойм Карпатської України (в 10-ти ліття проголошення самостійності)*, Львів: Меморіал, 88 с.

Ротшильд, Д., 2001. *Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами*, Пер. з англ. В. П. Канаша, Київ: Мегатайп,

496 с.

Стерчо, П., 1994. *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919 – 1939 роках*, Репринтне видання. Львів: «За вільну Україну», 288 с.

Субтельний, О., 1993. *Україна: історія*, Видання третє, перероблене і доповнене, Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького, Київ: Либідь, 720 с.: іл.

Токар, М., 2006. *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939)*, Ужгород, 380 с.

Україна: політична історія. XX – початок XXI ст., Редарада: В. М. Литвин (голова) та ін.; Редколег.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін., 2007, Київ: Парламентське видавництво, 1028 с.

Фенич, В., 2015. Вперед до минулого: Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 року, *Studium Carpato-Ruthenorum 2015. Студії з карпаторусиністики*, Вип. 7, Пряшів, с. 70–101.

Фенич, В., 2014. Вправління з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року, *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія*, Випуск 2 (33), Редколегія: О. С. Мазурок (голова) та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», с. 138–156.

Фенич, В., 2015. Вчорашнє завтра: подолання негативної спадщини якобінського мислення і практики в історичній освіті та науці України, *Ювілейний збірник на честь професора Павла-Роберта Магочі = A Jubilee Collection: essays in Honor of Professor Paul Robert Magocsi: до 70-річчя від дня народження = on his 70th Birthday*, Відп. ред. та упоряд.: В. Падяк, П. Крафчик = Editors and Compilers: V. Padiak, P. A. Krafcsik, Ужгород – Пряшів – Нью-Йорк = Uzhhorod – Prešov – New York: Видавництво В. Падяка = V. Padiak Publishers, с. 203–234.

Фенич, В., 2017. Історія як тягар, а історична пам'ять як перепона щасливого життя в Україні. [Online]. Доступно: https://goloskarpat.info/analytics/historyzakarpattya/?utm_content=031 (дата візиту: 28.06.2017).

Фенич, В., 2021. Передмова до нового українського видання, *Магочій Павло Роберт. Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848 – 1948)*, Друге вид., доп. та перероб.; передм. В. Фенича; вип. ред. та покажчики Л. Ільченко; ред. В. Падяк, Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, с. ХХІ–ХХХVІ.

Фенич, В., 2022. Підкарпатське пограниччя: клопоти з історією землі і народів з багатьма іменами (ідентичностями) для національних історіографій, *Ідентичності в умовах пограниччя: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Ужгород, 27–28 січня 2021 р.)*, За заг. ред.: П. Леню, Ужгород: ТОВ «РІК-У», с. 89–103.

Фенич, В., 2019. Потужна карпаторусинська діаспора в США з розпадом Австро-Угорщини почала відігравати визначну роль в долі своєї першої батьківщини. [Online]. Доступно: <https://goloskarpat.info/society/5d76a8e92eb8b/> (дата візиту: 10.09.2019).

Фенич, В., 2015. Чому в шкільних підручниках історія Закарпаття перекручена. [Online]. Доступно: <http://prozak.info/IIstoriya/CHomu-v-shkil-nih-pidruchnikah-istoriya-perekruчена> (дата візиту: 23.05.2015).

Фенич, В., 2015. Чому Закарпаття – «країна ведмедів» у підручниках. [Online]. Доступно: <http://prozak.info/IIstoriya/CHomu-Zakarpattya-kraiyina-vedmediv-u-pidruchnikah> (дата візиту: 09.06.2015).

Фенич, В., 2015. Чому Закарпаття не прагнуло возз'єднуватися з УРСР у 1945 році. [Online]. Доступно: <http://prozak.info/IIstoriya/CHomu-Zakarpattya-ne-pragnulo-vozz-ednuvatisya-z-URSR-u-1945-roci> (дата візиту: 05.06.2015).

Фенич, В., 2015. Чому про «національне відродження» Закарпаття не знають школярі. [Online]. Доступно: <http://prozak.info/IIstoriya/CHomu-pro-vidrodzhennya-Zakarpattya-ne-znayut-shkolyari> (дата візиту: 29.05.2015).

Фенич, В., 2019. Як вирішили карпаторусинське питання на Паризькій мирній конференції та в Сен-Жерменському договорі 1919 року. [Online]. Доступно: <https://goloskarpat.info/society/5d7b66ecac73f/> (дата візиту: 13.09.2019).

Фенич, В., 2019. Як угорська «територія русинів на південь від Карпат» у 1918 – 1920 роках стала чехословацькою територією Підкарпатська Русь. [Online]. Доступно: <https://goloskarpat.info/society/5d2639095ed83/> (дата візиту: 10.07.2019).

Фенич, В., 2015. Яким є Закарпаття ХХ століття у підручниках з історії. [Online]. Доступно: <http://prozak.info/IIstoriya/YAkim-e-Zakarpattya-XX-stolitnya-u-pidruchnikah-z-istoriyi> (дата візиту: 02.06.2015).

Шандор, В., 1968. *Карпатська Україна: зфедерована держава*, *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*, Том CLXXXVII, Нью-Йорк, с. 319–339.

Шандор, В., 1995. *Спомини, Том I. Карпатська Україна 1938 – 1939*, Ужгород: МПП «Гражда», 388 с.

Шевченко, К. В., 2011. *Славянская Атлантида. Карпатская Русь и русины в XIX – первой половине XX в.*, Москва: REGNUM, 414 с.

Ярнецькі, М., Колаковські, П., 2022. «Український П'ємонт» на політичній шахівниці. *Закарпаття в період автономії 1938 – 1939*, Пер. із польської І. Зимомрі, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 384 с.

References

- Botlik, J., 2022. *A ruszin nép vértanúja ja Bródy András (1895 – 1946)*, Budapest, 389 old. (in Hungarian).
- Botlik, J., 2005. *Közgazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 552 old. (in Hungarian).
- Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Co-editor: P. R. Magocsi with I. Pop and author of 524 entries and 13 maps, Revised and expanded edition, 2005, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, ix, 569 p., 13 maps, 11 illustrations. (in English).
- Expose Dr. G. I. Žatkoviča: býveho gubernatora Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi*, 1921, Homsted, Pa.: Rusin Information Bureau, 43 s. (in Ruthenian).
- Jarnecki, M., Kolakowski, P., 2017. «Ukraiński Piemont». *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938 – 1939*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 379 s. (in Polish).
- Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Monográfia / Istorija Zakarpattja. Spadschyna ta vyklyky. Naukove vydannja (kolektyvna monohrafija) Zakarpatsjkoho uhorsjkoho instytutu im. Ferencza II Rakoczi*, Redkoleh.: L. Brenzovich (holova); D. Chotari (hol. red.); Avt. kolekt., 2021, Ungvár: RIK-U Kft., 788 old. (in Hungarian).
- Kosyk, W., 1986. *L'Allemagne national-socialiste et L'Ukraine*, Paris: Publications de l'Est Européen, 665 p. (in France).
- Magocsi, P. R., [2023]. *Ukrayna: Bir Tarisæl Atlas*, Translation of Turkich by Maryna Kravets, Victor Ostapchuk and Murat Yaşar. Istanbul: Kültür Yayınları, 371 p., 46 maps, 1 tables, 310 illustration, bibliography, index. (in Turkish).
- Magocsi, P. R., 1985. *Ukraine: A Historical Atlas*, With cartography by Geoffrey J. Matthews, Toronto – London – Buffalo: University of Toronto Press, 62 p., 24 map plates. (in English).
- Magocsi, P. R., 1993. *Historical Atlas of Central Europe, A History of East Central Europe*, Vol I. Seattle, Wash.: University of

Washington Press and Toronto: University of Toronto Press, xiv, 219 p., 89 maps, 28 tables. (in English).

Magocsi, P. R., 1996. *A History of Ukraine*, Toronto: University of Toronto Press – Seattle: University of Washington Press, xxvi, 784 p., 42 maps, 19 tables. (in English).

Magocsi, P. R., 2002. *Historical Atlas of Central Europe*, Revised and expanded edition, Seattle: University of Washington Press; Toronto: University of Toronto Press; London: Thames and Hudson, xiv and 274 p., 119 maps, 47 tables. (in English).

Magocsi, P. R., 2007. *Ukraine: An Illustrated History*, Toronto – London: University of Toronto Press; Seattle: University of Washington Press, x, 336 p., 46 maps, 16 tables, 310 illustrations. (in English).

Magocsi, P. R., 2010. *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, Second, revised and expanded edition, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, xxviii, 894 p., 46 maps, 23 tables. (in English).

Magocsi, P. R., 2017. *Historia Ukrainy: ziemia i ludzie*, Preface by Adam Świątek, Afterword by Andrzej Zięba, Polish by translation Marek Król and Alicja Waligóra-Zblewska, Cracow: Księgarnia Akademicka, 1062 and 32 p., 46 maps, 23 tables, 81 illustrations. (in Polish).

Magocsi, P. R., 2018. *Historical Atlas of Central Europe*, Third revised and expanded edition, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, xiv and 275 p., 110 maps, 48 tables. (in English).

Magocsi, P. R., 2018. *Исторический атлас на Централна Европа*, Перевод од англиски јазик Маја Ристовска, Скопје: Nampres, xiv, 290 c. (in Macedon).

Magyar statisztikai közlemények, 1916. Budapest, vol. 61: 1910 évi népszámlálása, sz. 5, old. 586–589. (in Hungarian).

Plokhly, S., 2015. *The Gates of Europe: a History of Ukraine*, New York: Basic Books, A Member of the Perseus Books Group, 432 p. (in English).

Pop, I., 2005. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, Praha: Nakladatelství Libri, 534 s. (in Czech).

Pop, I., 2020. *Malé dejiny Rusínov*, Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 238 s. (in Slovak).

Richlik, J., Richlik, M., 2016. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*, Vyšehrad, 237 s. (in Czech).

Shandor, V., 1997. *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Political and Legal History*, Cambridge, Mass., xvii, 321 p. Notes. Bibliography. Index. Photographs. (in English).

Stefan, A., 1954. *From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine*, New York: Carpathian Star Publishing Co, 48 p. (in English).

Suško, L., 1973. Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskéj Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939, *Československý časopis historický*, vol. XXI, čís. 2, Praha, s. 161–197. (in Czech).

Švorc P., 2023. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939)*. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, o. z., 423 s. (in Slovak).

Švorc, P., 1996. *Zakliata krajina Podkarpatská Rus (1918 – 1946)*, Prešov: Universum, 128 s. (in Slovak).

Winch, M., 1939. *Republic for a day. An Eye-Witness Account of the Carpatho-Ukraine Incident*, London: Robert Hale Limited, 287 p. (in English).

Zlepko, D., 1980. *Die Entstehung der polnisch-ungarischen Grenz (Oktober 1938 bis 15. März 1939). Vergangenheitsbewältigung oder Großmachtpolitik in Ostmitteleuropa*, Studia Hungarica: Schriften des Ungarischen Instituts München. Herausgeber: Georg Stadtmüller, Horst Glassl, Ekkehard Völkl., Band 15, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik Verlag, 207 s. (in German).

Adamovich, S., 2020. *Na dopomohu Karpatskijj Ukrajinji (1938 – 1939 pp.)* [To the aid of Carpathian Ukraine (1938 – 1939)], Ivano-Frankivsk: Lileja-NV, 240 s. (in Ukrainian).

Bandusjak, M., 1996. Pravda i vyhadky pro Dumen, *Karpatsjka Sich* [Truth and fiction about Dumain, the Carpathian Sich]: *materiály naukovo-praktyčnoj konferenciji, prysvjachenoj 56-j richnyzci Karpatskoho Sichi (Uzhhorod, 11–12 bereznja 1995 r.)*, Red.-uporjad. Vasylyj Chudanych, Uzhhorod: MPP «Grazhda», 1996, s. 217–218. (in Ukrainian).

Birchak, V., 1940. *Karpatska Ukrajina: Spohady i perezhivannja* [Carpathian Ukraine. Memories and experiences], Praha: «Nacizija v pochodi», 91 s. (in Ukrainian).

Birchak, V., 2007. *Karpatsjka Ukrajina. Spohady i perezhivannja* [Carpathian Ukraine. Memories and experiences], Uzhhorod: Grazhda, 200 s. (in Ukrainian).

Vandyk P., 2004. *Czina svobody. Istoria Czentralno-Schidnoji Evropy vid Serednjovichchja do sjohodennja* [The Price of Freedom. The history of Central and Eastern Europe from the Middle Ages to the present], Per. z anhl. S. Hrachovojj, Kyjiv: Krytyka, 463 s. (in Ukrainian).

Vasylyna, N. D., 2009. *Karpatsjka Ukrajina v miznarodnych vidnosynach naperedodni Druhoji svitovoji vijny. Nove bachennja podij* [Carpathian Ukraine in International Relations on the Eve of the Second World War. A new vision of events]. *Monographija*, Uzhhorod: Karpaty, 224 s. (in Ukrainian).

Vehesh, M. M., 1998. *Istorychni monographiji ta doslidzennja* [Historical monographs and studies]. *Tom I. Zakarpattja v konteksti czentralno-jevropejskoj polityčnoj krízy naperedodni Druhoji svitovoji vijny*, Kyjiv – Uzhhorod: Kolir-Print, 380 s. (in Ukrainian).

Vehesh, M., Bohiv, O., 1997. *Miznarodne stanovysche Karpatskoho Ukrainy (1938 – 1939 rr.)* [International position of Carpathian Ukraine (1938 – 1939)], Uzhhorod: B. v., 136 s. (in Ukrainian).

Vehesh, M., Tokar, M., Basarab, M., 2008. *Karpatsjka Ukraina v konteksti ukrajinskoho derzavotvorennja* [Carpathian Ukraine in the context of Ukrainian state-building]. *Navchalnyj posibnyk*, Uzhhorod: Karpaty, 256 s. (in Ukrainian).

Vehesh, M., Tokar, M., 2009. *Karpatsjka Ukraina: na shljachu y derzavotvorennja* [Carpathian Ukraine: on the way to statehood], Uzhhorod: Karpaty, 448 s. (in Ukrainian).

Vehesh, M., 2009. *Avhustyn Voloshyn: Zytja i pomysly prezidenta Karpatskoho Ukrainy* [Augustine Voloshyn: Life and Thoughts of the President of Carpatho-Ukraine], Druhe, dopovnene vydannja, Uzhhorod: Karpaty, 480 s. (in Ukrainian).

Vehesh, M., 2002. *Vony boronyly Karpatsku Ukrainu. Narysy istoriji nacionalno-vyzvolnoji roboty* [They defended Carpathian Ukraine. Essays on the history of the national liberation struggle], Uzhhorod: Karpaty, 407 s. (in Ukrainian).

Vilson, E., 2004. *Ukrajinci: nespodivana nacizija* [Ukrainians: An Unexpected Nation], Per. z anhl. N. Honcharenko ta O. Hryczenko, Kyjiv: K.I.S., 552 s. (in Ukrainian).

Vinch, M., 2012. «Odnodenna derzhava»: *svidchennja anhlijskoho ochevydcza pro podii Karpatskoho Ukrainy* [«One-Day State»: An English Eyewitness Account of the Events of Carpathian Ukraine], Per. N. Kyrchiv, Kyjiv: Tempora, 328 s. (in Ukrainian).

Hisem, O. V., Martynjuk, O. O., 2019. *Istoria Ukrainy* [History of Ukraine] (*rivenj standartu*): *pidruchnyk dla 10 klasu zakladu zahalnoji serednoji osvity*, Charkiv: Vydavnytstvo «Ranok», 240 i. : il. (in Ukrainian).

Hisem, O. V. – Martynjuk, O. O., 2019. *Vsesvitnja istorija* [World History] (*rivenj standartu*): *pidruchnyk dla 10 klasu zakladu zahalnoji serednoji osvity*, Charkiv: Vydavnytstvo «Ranok», 224 s. : il. (in Ukrainian).

- Hrushevs'kyj, M., 1905. *Istoriya Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus'], *Tom II. XI – XIII vik*, Vydannja druhe, rozshyrene. Ljviv: Vydavnyctvo drukarni NTS, 633 s. (in Ukrainian).
- Hryczak, J., 1996. *Narysy istoriji Ukrainy. Formubannja modernoji ukrajins'koji naczzji XIX – XX stolittja* [Essays on the History of Ukraine. Formation of the modern Ukrainian nation in the XIX – XX centuries]: *Navch. posibn.*, Kyjiv: Geneza, 360 s. (in Ukrainian).
- Hryczak, J., 2014. *26-j procent, abo Jak podolaty istoriju* [The 26th Percentile, or How to Overcome History], Kyjiv: Fond Poroshenka, 136 s. (in Ukrainian).
- Hryczak, J., 2022. *Podolaty mynule: hlobalna istorija Ukrainy* [Overcoming the Past: Global History of Ukraine], Kyjiv: Portal, 408 s. (in Ukrainian).
- Hryczak, J., 1996. Chomu zaznala porazky ukrajins'ka revoljuczija? [Why did the Ukrainian Revolution fail? Genesis: Philosophy. History. Political Science], *Heneza: Filosofija. Istoriya. Politolohija*. Kyjiv: Vydavnyctvo «Heneza», 1996, № 1 (4), s. 124–131. (in Ukrainian).
- Hryczak, J., 1999. *Ukrajins'ka revoljuczija, 1914 – 1923: novi interpretacziji* [The Ukrainian Revolution, 1914 – 1923: New Interpretations], *Ukrajina moderna*, Chys. 2–3. Za 1997 – 1998 rr., Ljviv, s. 254–269. (in Ukrainian).
- Hyjdel, E., 2007. *Rutenija über alles* [Ruthenia über alles], *Ukrajina moderna*, Chyslo 12 (1): *Standarty nauky i akademichne seredovysche*, Kyjiv–Ljviv: Krytyka, s. 191–217. (in Ukrainian).
- Dejvis, N., 2020. *Jevropa. Istoriya* [Europe. History], Per. z anhl. P. Taraschuk, O. Kovalenko. Kyjiv: Osnovy, 1464 s. + il. [1496 s.]. (in Ukrainian).
- Derzhavnyj archiv Zakarpats'koji oblasti, fond 151: Pravlinnja Mukachiv's'koji hreko-katolycz'koji jeparchiji, opys 18. Korespondenczija z Urjadom Rady Ministriv Karpats'koji Ukrainy, sprava 1257, arkush 5.* (in Ukrainian).
- Dombrov's'kyj, D., 2012. *Poljscha i Zakarpattja: 1938 – 1939* [Poland and Transcarpathia: 1938 – 1939], Kyjiv: Tempora, 392 s. (in Ukrainian).
- Jekeljchyk, S., 2010. *Istoriya Ukrainy. Stanovlenie sovremennoj naczii* [History of Ukraine. Formation of the Modern Nation], Avtorizov. per. s anhl. N. Klimchuka; red. E. Levenson. Kijev: K.I.S., 400 c.: il. (in Russian).
- Encyklopedija istoriji ta kultury karpats'kych rusyniv* [Encyclopaedia of History and Culture of Carpathian Rusyns], Ukladachi: P. R. Magochij ta I. Pop; zah. red. P. R. Magochija; per. z anhl. N. Kushko; red. ukr. vyd. V. Padjak; vyp. red. L. Iljchenko, 2010. Uzhorod: Vydavnyctvo V. Padjaka, XXXII + 856 s., 13 map, 1150 iljustracij. (in Ukrainian).
- Zakarpattja 1919 – 2009 rokiv: istorija, polityka, kultura* [Transcarpathia 1919 – 2009: history, politics, culture] (*ukrajinomovnyj variant ukrajins'ko-uhors'koho vydannja*), Pid. red. M. Vehesha, Ch. Fedyneczj, 2010, Uzhorod: Polihrafcentr «Lira», 720 s. (in Ukrainian).
- Zakarpattja v etnopolitychnomu vymiri* [Transcarpathia in the Ethno-Political Dimension], Kol. avt., 2008, Kyjiv: IPIEND im. I. F. Kurasa, 682 s. (in Ukrainian).
- Zlepko, D., 1994. *Ukrajins'ke pytannja u 1938 – 1939 rokach i Tretij Rajch* [The Ukrainian Question in 1938–1939 and the Third Reich], *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka*, Tom CCXXVIII: *Praczi Istorychno-filosof's'koji sekczzji*. Ljviv, s. 249–308. (in Ukrainian).
- Istoriya Czentraljno-Chidnoji Jevropy* [History of East Central Europe]. *Posibnyk dlja studentiv istorychnych i humanitarnych fakul'tetiv universytetiv*, Za red. L. Zaskilnjaka, 2001, Ljviv: Vydavnyctvo Ljviv's'koho nacjonal'nogo universytetu imeni Ivana Franka, 660 s. (in Ukrainian).
- Kappeler, A., 2007. *Mala istorija Ukrainy* [Small History of Ukraine], Per. z nim., Kyjiv: K.I.S., 264 s. (in Ukrainian).
- Kosyk, V., 1993. *Ukrajina i Nimechchina u Druhij svitovij vjni* [Ukraine and Germany in the Second World War], Per. z francz. R. Osadchuka, Paryzh – Nju-Jork – Ljviv, 660 s. (in Ukrainian).
- Lysjak-Rudnycz'kyj, I., 1994. *Karpats'ka Ukraina: narod u poshukach svojeji identychnosti* [Carpathian Ukraine: a nation in search of its identity], *Lysjak-Rudnycz'kyj Ivan. Istorychni ese: V 2 tomach*, Tom 1, Per. z anhl. M. Badik, U. Havryshkiv, J. Hryczaka, A. Deschyczi, H. Kyvan, E. Pankejevoji, Kyjiv: Osnovy, s. 451–470. (in Ukrainian).
- Magochij, P. R., 2020. *Chlovek, shto ostal prezidentom jevropskoj respublyky Hryhoryj Yhnatyj Zhatkovych* [The man who remained the president of the European republic Grigoriy Ignatyj Zhatkovich'], *Richnyk Ruskoj Bursy*, Vyp. 16, Gorlyczy – Krakiv, s. 207–240. (in Ruthenian).
- Magochij, P. R., 2012. *Iljistrovana istorija Ukrainy* [Illustrated History of Ukraine], Per. s anhl. S. Bilenjkyj, Kyjiv: Krytyka, 447 s.: il. (in Ukrainian).
- Magochij, P. R., 2007. *Istoriya Ukrainy* [History of Ukraine], Avtoryzov. per. z anhl. E. Hyjdela, S. Hrachovoji; nauk. red.: E. Hyjdel, A. Porycz'kyj ta B. Jansyn, Kyjiv: Krytyka, 640 s., 46 kart, 10 tablyczj. (in Ukrainian).
- Magochij, P. R., 2021. *Pidkarpats'ka Rusj: formuvannja nacjonal'noji samosvidomosti (1848 – 1948)* [Subcarpathian Rus: Formation of National Identity (1848 – 1948)], Druhe vyd., dopovn. ta pererob.; peredm. V. Fenycha; vyp. red. ta pokazh. L. Iljchenko; red. V. Padjak, Uzhorod: Vydavnyctvo Valerija Padjaka, XLVIII, 768 s., 6 map, 6 tablyczj. (in Ukrainian).
- Magochij, P. R., 2012. *Urajina: istorija jiji zemelj ta narodiv* [Ukraine: the history of its lands and peoples], Avtoryzov. per. z anhl.: E. Hyjdel, S. Hrachova, N. Kushko, O. Sydorchuk, Uzhorod: Vydavnyctvo Valerija Padjaka, XXII + 794 s. + karty + tablyczci. (in Ukrainian).
- Magochij, P. R., 1994. *Formuvannja nacjonal'noji samosvidomosti: Pidkarpats'ka Rusj (1848 – 1948)* [Formation of National Self-Consciousness: Subcarpathian Rus' (1848 – 1948)], Avtoryzov. per. z anhl., Uzhorod: Polychka «Karpats'koho kraju», 296 s. (in Ukrainian).
- Magochij, P.-R., 2022. *Ucraina Redux: derzhavnistja ta nacjonal'na identychnistja* [Ukraine Redux: statehood and national identity], Per. z anhl. Vladyslav Hrynevych molodshyj / Magocsi, P. R., 2022. *Ucraina Redux: On Statehood and National Identity*, Transl. Vladyslav Hrynevych Jt., Kyjiv, 98 s., mapy [Tekst ukr. ta anhl. movamy]. (in Ukrainian, in English).
- Magochij, P., 1991. *Ukrajins'ke nacjonal'ne vidrozhennja. Nova analitychna struktura* [Ukrainian National Revival. A new analytical structure], *Ukrajins'kyj istorychnyj zhurnal*, № 3, s. 97–107. (in Ukrainian).
- Mazurok, O., 2007. *Peredmova* [Foreword], *Zhatkovych Ju. Etnohrafycheskij ocherk uhro-russkych: Kompleksne vydannja*, Uporjad. i peredm. O. S. Mazurka, Uzhorod: Mystecz'ka linija, s. 8–60. (in Ruthenian).
- Narysy istoriji Zakarpattja* [Essays on the history of Transcarpathia]: *u trjoch tomach*, Tom II (1918–1945), Vidp. red. i kerivn. avt kolekt. prof. I. Hrančak, 1995, Uzhorod: Zakarpattja, 663 s. (in Ukrainian).
- Oficinz's'kyj, R., 2020. *Karpats'ka Ukraina: Istorychny ese* [Carpathian Ukraine: Historical essays]. Uzhorod: TIMPANI, 288 s. (in Ukrainian).

Oficzijskij, R., 1997. *Politychnyj rozvytok Zakarpattja u skladi Uhorschyny (1939 – 1944)* [Political development of Transcarpathia as part of Hungary (1939 – 1944)], Peredm. V. Zadorozhnoho, Kyjiv: Instytut istoriji Ukrainy Nacziionalnoji akademiji nauk Ukrainy, 244 s. (in Ukrainian).

Perfeczkij, E., 1914. *Obzor uhorusskoj ystoriografy* [Overview of the uhorusskoj historiography], Sankt-Peterburg, 51 s. (in Russian).

Perfeczkij, E., 2009. *Obzor uhorusskoj ystoriografy* [Overview of the uhorusskoj historiography], *Vcheni Rosiji pro Zakarpattja: Iz karpatoznavchoji spadchyny*, Uporjadk., pidhot. tekstiv, peredm. ta prymit.: O. S. Mazurka ta I. O. Mandryka, Uzhhorod: KP «Uzhhorodska misjka drukarnja», s. 69–114. (in Russian).

Plochij, S., 2016. *Brama Jevropy. Istorija Ukrainy vid skifsjkyh vojen do nezalezhnosti* [Gate of Europe. History of Ukraine from the Scythian Wars to Independence], Per. z anhl. R. Klochka, Charkiv: Klub simejnogo dozvillja, 496 s. (in Ukrainian).

Pop, D., 2005. *Istorija Podkarpatskoji Rusy* [History of Subcarpathian Rus'], Uzhhorod, 264 s. (in Ukrainian).

Pop, D., 2015. *Mala istorychna encyklopedidija Podkarpatskoji Rusi* [Small Historical Encyclopaedia of Subcarpathian Rus], Uzhhorod, 200 s. (in Ukrainian).

Pop, Y., 2008. *Podkarpatska Rusj – Karpatska Ukrajina – Kárpátaljai terület – Zakarpatska Ukrajina (1938 – 1945 hh.)* [Subcarpathian Rus – Carpathian Ukraine – Kárpátaljai terület – Transcarpathian Ukraine (1938 – 1945)], Uzhhorod, 104 s. (in Russian).

Pop, I., 2012. *Mala istorija Rusyniv* [Small history of Rusynia, Uzhhorod], Uzhhorod, 186 s. (in Ruthenian).

Pushkash, A., 2006. *Civilizaczija ili varvarstvo: Zakarpattje 1918 – 1945* [Civilisation or barbarism: Transcarpathia 1918 – 1945], Moskva: Izdateljstvo «Evropa», 557 s. (in Russian).

Rozhyk, M. Je., Ersternjuk, M. I., Pasichnyk, M. S., Suchyj, O. M., Fedyk, I. I., 2004. *Vsesvitnja istorija: Novitnij period. 1914 – 1939* [World History: The Modern Period. 1914 – 1939]: *Pidručnyk dlja 10-ho klasu zahaljnoosv. navch. zakladiv*, Kyjiv: Heneza, 312 s. (in Ukrainian).

Rosocha, S., 1991. *Sojm Karpatskoji Ukrainy (v 10-ty litnja proholoshennja samostijnosti)* [Soym of Carpathian Ukraine (on the 10th anniversary of the declaration of independence)], Ljviv: Memorial, 88 s. (in Ukrainian).

Rotshyljd, D., 2001. *Schidno-Centralna Jevropa mizh dvoma svitovymi vijnamy* [East-Central Europe between the two world wars], Per. z anhl. V. P. Kanasha, Kujiv: Mehatajp, 496 s. (in Ukrainian).

Stercho, P., 1994. *Karpato-Ukrajinska derzhava. Do istoriji vyzvoljnoji borotjby karpatsjkyh ukrajinciv u 1919 – 1939 rokach* [Carpatho-Ukrainian state. On the history of the liberation struggle of the Carpathian Ukrainians in 1919 – 1939], Repryntne vydannja, Ljviv: «Ya viljnu Ukrainy», 288 s. (in Ukrainian).

Subteljnij, O., 1993. *Ukrajina: istprija* [Ukraine: history], Vydannja tretje, pereroblene i dopovnene, Per. z anhl. Ju. I. Shevcsuka; Vst. st. S. V. Kuljchyczkoho, Kyjiv: Lybidj, 720 s.: il. (in Ukrainian).

Tokar, M., 2006. *Politychni partiji Zakarpattja v umovach bahatopartijnosti (1919 – 1939)* [Political Parties of Transcarpathia in the Conditions of Multiparty System (1919 – 1939)], Uzhhorod, 380 s. (in Ukrainian).

Ukrajina: politychna istorija. XX – pochatok XXI st. [Ukraine: Political History. XX - early XXI century], Redrada: V. M. Lytvyn (holova) ta in.; Redkoleh.: V. A. Smolij, Ju A. Leveneczj (spivholovy) ta in., 2007, Kyjiv: Parlamentsjke vydavnyctvo, 1028 s. (in Ukrainian).

Fenyč, V., 2015. *Vpered do mynuloho: Zakarpattja v intelektualnyh diskursach pro Ukrainu pislja 1991 roku* [Forward to the past: Transcarpathia in intellectual discourses on Ukraine after 1991], *Studium Carpato-Ruthenorum 2015. Studiji z karpatorusynistiki*, Vyp. 7, Prjashiv, s. 70–101. (in Ukrainian).

Fenyč, V., 2014. *Vpravljannja z istorijeju po-ukrajinsjky, abo jakoju ne povynna buty istorija ta istoriohrafija Zakarpattja pislja 1991 roku* [Handling history in the Ukrainian way, or what the history and historiography of Transcarpathia after 1991 should not be like], *Naukovyj visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Serija: Istorija*, Vypusk 2 (33), Redkolehija: O. S. Mazurok (holova) ta in. Uzhhorod: Vydavnyctvo UzhNu «Hoverla», s. 138–156. (in Ukrainian).

Fenyč, V., 2015. *Vchorashnje zavtra: podolannja nehatyvnoji spadchyny jakobinsjkoho myslennja i praktyky v istorijnyh osviti ta nauzi Ukrainy* [Yesterday's Tomorrow: Overcoming the Negative Legacy of Jacobean Thinking and Practice in Ukrainian History Education and Research], *Juvilejnij zbirnyk na chestj profesora Pavla-Roberta Magochija = A Jubilee Collection: essays in Honor of Professor Paul Robert Magocsi: do 70-richchja vid dnja narodzhennja = on his 70th Birthday*, Vidp. red. ta uporjad.: V. Padjak, P. Krafčyk = Editors and Compilers: V. Padiak, P. A. Krafcsik, Uzhhorod – Prjashiv – Nju-Jork = Uzhhorod – Prešov – New York: Vydavnyctvo V. Padjaka = V. Padiak Publishers, s. 203–234. (in Ukrainian).

Fenyč, V., 2017. *Istorija jak tjahar, a istorychna pamjatj jak perepona schaslyvoho zhyttja v Ukraini* [History as a burden and historical memory as an obstacle to a happy life in Ukraine], URL: https://goloskarpat.info/analytics/historyzakarpattja/?utm_content=031 (28.06.2017). (in Ukrainian).

Fenyč, V., 2021. *Peredmova do novoho ukrajinsjkoho vydannja, Magochij Pavlo Robert. Pidkarpatska Rusj: formuvannja nacziionalnoji samosvidomosti (1848 – 1948)* [Foreword to the new Ukrainian edition, Magocsi Paul Robert. Subcarpathian Rus: Formation of National Identity (1848 – 1948)], *Druhe vyd., dop. ta pererob.; peredm. V. Fenyča; vyp. red. ta pokazhchyky L. Iljchenko; red. V. Padjak*, Uzhhorod: Vydavnyctvo Valerija Padjaka, s. XXI–XXXVI. (in Ukrainian).

Fenyč, V., 2022. *Pidkarpatsjke pohranychchja: klopoty z istorujeju zemli i narodiv z bahatjma imenamy (identychnostjamy) dlja nacziionalnyh istoriohrafij* [Subcarpathian borderlands: Troubles with the history of land and peoples with many names (identities) for national historiographies], *Identychnosti v umovach pohranychchja: Materialy Mizhnarodnoji naukoivoji konferenciji (Uzhhorod, 27–28 sichnja 2021 r.)*, Za zah. red.: P. Lenjo, Uzhhorod: TOV «RIK-U», s. 89–103. (in Ukrainian).

Fenyč, V., 2019. *Potuzhna karpatorusynsja diaspora v SSHA z rozpadom Avstro-Uhorshyny pochala vidihravaty vyznachnu rolj v doli svojej pershoji batjkivschyny* [With the collapse of Austria-Hungary, the powerful Carpatho-Rusyn diaspora in the United States began to play a significant role in the fate of their first homeland], URL: <https://goloskarpat.info/society/5d76a8e92eb8b/> (10.09.2019). (in Ukrainian).

Fenyč, V., 2015. *Chomu v shkyljnyh pidručnykach istorija Zakarpattja perekručena* [Why the history of Transcarpathia is distorted in school textbooks], URL: <http://prozak.info/Iistoriya/CHomu-v-shkil-nih-pidručnykach-istoriya-perekručena> (23.05.2015). (in Ukrainian).

Fenyč, V., 2015. *Chomu Zakarpattja – «krajina vedmedjiv» u pidručnykach* [Why Transcarpathia is a ‘country of bears’ in textbooks], URL: <http://prozak.info/Iistoriya/CHomu-Zakarpattja-krajina-vedmediv-u-pidručnykach> (09.06.2015). (in Ukrainian).

Fenyč, V., 2015. *Chomu Zakarpattja ne prahnulo vozzjednuvatsja z URSR u 1945 poczi* [Why Transcarpathia did not seek to reunite with the Ukrainian SSR in 1945], URL: <http://prozak.info/Iistoriya/CHomu-Zakarpattja-ne-prahnulo-vozz-ednuvatisya-z>

URSR-u-1945-roci (05.06.2015). (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2015. Chomu pro «nacionaljne vidrodzhennja» Zakarpattja ne znajutj shkoljari [Why schoolchildren do not know about the 'national revival' of Transcarpathia], URL: <http://prozak.info/Iistoriya/CHomu-pro-vidrodzhennja-Zakarpattja-ne-znayut-shkoljari> (29.05.2015). (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2019. Jak vyrishyly karpatorusynske pytannja na Paryz'kij myrnij konferenciji ta v Sen-Zhermens'komu dohovori 1919 roku [How the Carpathian question was resolved at the Paris Peace Conference and in the Treaty of Saint-Germain of 1919], URL: <https://goloskarpat.info/society/5d7b66ecac73f/> (13.09.2019). (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2019. Jak uhorsjka «terytorija rusyniv na pivdenj vid Karpat» u 1918–1920 rokach stala chechoslovaczkoju terytorijeju Pidkarpatsjka Rusj [How the Hungarian 'territory of Rusyns south of the Carpathians' became the Czechoslovak territory of Subcarpathian Rus in 1918 – 1920], URL: <https://goloskarpat.info/society/5d2639095ed83/> 10.07.2019. (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2015. Jakym je Zakarpattja XX stolittja u pidruchnykach z istoriji [What is Transcarpathia of the twentieth century like in history textbooks], URL: <http://prozak.info/Iistoriya/YAkim-e-Zakarpattja-HH-stolittja-u-pidruchnykach-z-istoriji> (02.06.2015). (in Ukrainian).

Shandor, V., 1968. Karpatsjka Ukrajina: zfederovana derzhava [Carpathian Ukraine: a federal state], *Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka*, Tom CLXXXVII. Nju-Jork, s. 319–339. (in Ukrainian).

Shandor, V., 1995. *Spomyny* [Memoirs], *Tom I. Karpatsjka Ukrajina 1938–1939*, Uzhhorod: MPP «Grazhda», 388 s. (in Ukrainian).

Shevchenko, K. V., 2011. *Slavjanskaja Atlantida. Karpatskaja Rusj i rusyny v XIX – pervoj polovinj XX v.* [Slavic Atlantis. Carpathian Rus' and Ruthenians in the 19th - first half of the 20th century], Moskva: REGNUM, 414 s. (in Russian).

Jarneczki, M. – Kolakovski, P., 2022. «Ukrajinskyj Pjemont» na politychnij shachivnyci. *Zakarpattja v period avtonomiji 1938 – 1939* [«Ukrainian Piedmont» on the political chessboard. Transcarpathia during the period of autonomy in 1938 – 1939]. Per. iz poljsjkoj I. Zymomri, Uzhhorod: Polihrafcentr «Lira», 384 s. (in Ukrainian).

Volodymyr Fenyh

Candidate of History Sciens, Docent,
Head of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

THE IMAGE OF CARPATHIAN UKRAINE AND AVGUSTYN VOLOSHYN ON THE PAGES OF MODERN SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS AND GENERAL NARRATIVES FROM THE HISTORY OF UKRAINE AND EUROPE

Carpatho-Ukraine and Fr. Avgustyn Voloshyn is the most glorified topic from the general history of modern Transcarpathia in ukrainian historical didactics (school textbooks) and academic historical ukrainian studies (synthesis narratives of historians). In this study attention is focused on how the theme "Carpathian Ukraine and Fr. A. Voloshyn", as a complete image, revealed on the pages of general narratives from the history of Ukraine and Europe. From September 1919 to March 1939 the "land with many names" evolved as part of the most democratic state of interwar Europe Czechoslovakia – Subcarpathian Rus' from the directorate and the governorate (1919 – 1928) and Subcarpathoruthenian Land (1928–1938), to the autonomous province of Subcarpathian Rus' (1938 – 1939) and the independent state of Carpathian Ukraine (March 15–18, 1939). The main place of investigation is the analysis of the image / themes of Carpathian Ukraine and the article Fr. A. Voloshina on the pages of current school textbooks on the history of Ukraine and World History by O. Gisem and O. Martinyuk for the 10th grade, as well as on foreign narratives on history Ukraine and Europe by such academic historians as J. Rothschild, O. Subtelny, P. Vandich, A. Kappeler, S. Vidnyansky, P.-R. Magochiy, N. Davis, E. Wilson, S. Ekelchik, S. Plokyh, Y. Hrytsak. Discussion on this topic continues to be deprived of food for methodological consensus: how to combine the image of Carpathian Ukraine and the post of A. Voloshin, which comes directly from the official documentary stories with glorifications, in a nationalistic way, which was formed under the pressure of various commemorative practices of the power and the commonwealth in Ukraine after 1991. It is an ideological stamp and a historiographical stereotype in the ancient science of history.

Keywords: Subcarpathian Rus', Father Avgustyn Voloshyn, Carpatho-Ukraine, schoolbooks from history, historical narratives, Transcarpathia, Ukraine, Central Europe.

Надійшла до редакції / Received: 04.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 30.11.2024